

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Vývoj a proměna ekonomického sektoru na Blízkém
východě během sedmého století**

Jakub Dellinger

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Mezinárodní vztahy

Diplomová práce

**Vývoj a proměna ekonomického sektoru na Blízkém
východě během sedmého století**

Jakub Dellinger

Vedoucí práce:

Mgr. Lubomír Lupták, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Na tomto místě bych rád poděkoval panu doktoru Luptákovi za cenné rady a čas, který mi věnoval a rovněž musím poděkování věnovat své rodině za to, že mě podporuje a pomáhá mi při studiu.

Obsah

1 ÚVOD	1
1.1 Předmět práce.....	1
1.2 Teoretický rámec práce.....	6
1.3 Úskalí vymezení období.....	12
2 POZDNÍ ANTIKA A DOBA PŘEDISLÁMSKÁ	14
2.1 Jednotky	14
2.1.1 Byzantská říše a její základní geografický přehled.....	17
2.1.2 Sasánská Persie a její zdroje.....	23
2.1.3 Arabský poloostrov.....	24
2.2 Interakční kapacity	26
2.3 Ekonomické procesy	30
2.4 Struktura Ekonomiky	32
2.4.1 Struktura předislámského systému.....	33
2.4.2 Struktura na úrovni jednotek.....	38
2.4.2.1 Byzantská ekonomika a krize v sedmém století.....	38
2.4.2.2 Ekonomická struktura Sasánovské Persie.....	41
2.4.2.3 Předislámská Arábie.....	45
3 PŘÍCHOD ISLÁMU	49
3.1 Etablování islámské moci na Arabském poloostrově	49
3.1.1 Mekkánské období a prvopočátek islámu.....	50
3.1.2 Vznik muslimské ummy a dobytí Mekky.....	52
3.1.3 Sjednocování Arabů.....	54
3.1.4 Důvody arabská expanze.....	58
3.2 Ekonomická struktura po arabské expanzi	61
3.2.1 Ekonomická struktura raného chalífátu a jeho etablování.....	62
3.2.2 Byzantská říše – opět na ústupu.....	68
3.2.3 Struktura na úrovni systému.....	71
4 ZÁVĚR	72
5 SEZNAM ZDROJŮ A POUŽITÉ LITERATURY	76
5.1 Monografie	76

5.2 Odborné články.....	81
6 RESUMÉ.....	83
7 PŘÍLOHY.....	85
7.1 Geografická mapa BV se znázorněnými pohořími.....	85
7.2 Byzantská říše za justiniánovi vlády.....	85
7.3 Egypt a delta Nilu.....	86
7.4 Arabský poloostrov.....	86
7.5 Blízký východ kolem roku 565.....	87
7.6 Poslední velká válka antiky.....	87
7.7 Průběh pozemní expanze islámu.....	88

1 ÚVOD

1.1 Předmět práce

Následující stránky budou věnovány analýze mezinárodního systému, který existoval dlouhou dobu před podepsáním Vestfálského míru, jež je běžně brán jako mezník vzniku moderního mezinárodního systému. Mnohé teorie mezinárodních vztahů sledují vývoj od této doby a již příliš nevěnují pozornost dobám, které předcházely. Avšak vznik prvních státních útvarů lze pozorovat již ve čtvrtém tisíciletí před n. l. Tohoto si všimli i Barry Buzan spolu se svým kolegou Richardem Littlem a rozhodli se vytvořit komplexní teorii, která sleduje vývoj mezinárodních vztahů za posledních více než pět milénií. Jejich teorie pro nás bude hlavní inspirací a využijeme ji ke studiu mezinárodního systému, jež fungoval na Blízkém východě na sklonku pozdní antiky.

Tato doba se vyznačuje především vzestupem náboženství, které bude později známé po celé planetě jako islám. Jeho příchod byl rychlý, svižný a řekněme, že i nečekaný. Srovnáme-li etablování islámu a jeho věrouky s etablováním křesťanství, či judaismu, jedná se o mnohem rychlejší proces. Stejně tak rychlá byla i expanze nově formované arabské moci, jež přišla z prostoru „Prázdné čtvrtky“, a která během zhruba jednoho staletí dokázala vytvořit mocný státní útvar. Zmíněná expanze byla postavena na úspěšné kampani zakončené porážkou dvou největších říší tamějšího světa. Řeč je samozřejmě o Východořímské říši, jež byla mnohem později známá pod jménem Byzantská a dále o Perské říši, která byla v té době ovládaná Sasánskou dynastií. Obě tyto velmoci byly v oblasti etablovány již po nějaký čas a i přesto, že Západní Římská říše již v této době byla pouhou vzpomínkou na někdejší velikost, se samotní byzantští občané chápali jako

Římané a tradice římské státnosti se tedy nesla v oblasti stále. Obdobně na tom byla i Perská říše, která již v této době existovala mnohá staletí a vzpomínka na doby dávné slávy před Alexandrovým vpádem byla stále živou v paměti perských vzdělanců.¹ Obě tato impéria tedy měla dlouhou tradici a jejich kultura byla nedílnou součástí světa.

O to více je s podivem jak rychle a urputně se islám (Použijeme-li toto označení ve velmi obecném pojetí) usadil na Blízkém východě a s jakou vervou byla provedena konverze bývalých imperiálních provincií (křesťanských v případě Byzance a zoroastrovských v případě Persie). Muslimové nevytvořili pouze říši (říše), ale dokázali vtisknout svou kulturní pečeť celým národům a tím změnit tvář celé oblasti až do dnešní doby. Islám je velice úspěšné náboženství a i přes značné vnitřní rozkoly je dnes mnohými považován za civilizaci světového významu.

Budeme-li se ptát proč zkoumat danou oblast a je-li vůbec něčím přínosná pro vědu, je dobré nahlédnout do akademické tradice, která se zabývá otázkami dávné historie a danou oblastí již delší dobu. U nás v Čechách je tradice orientalistiky poměrně dobře etablovaná a i ve světě existuje mnoho autorů, jež se věnují problematice. Islámu, stejně jako křesťanství, zoroastrismu, dějinám státních útvarů v prostoru, či aspektům sociálního a ekonomického života, ale i jiným detailům tamní doby se věnovalo již bezpočet akademiků, kteří se rekrutovali z různých oborů sociálních i přírodních věd. My samozřejmě se budeme snažit využívat mnoha jejich poznatků v naší analýze, avšak primárně budeme vycházet z oboru mezinárodních vztahů.

1 Lee: 1993, s. 21.

Jedním autorů z oboru mezinárodních vztahů, který se částečně zmiňuje o dané oblasti ve svém díle je Robert Gilpin.² Ten rozlišuje tři různé způsoby strukturace systému v průběhu dějin, a to hegemickou, bipolární a systém vyvažování moci a ve své práci hovoří o vývoji nástupnictví impérií ve světě, před vznikem evropského systému národních států. O Vývoji mezinárodní společnosti od období Sumeru, jakožto prapůvodního státního systému, do současnosti hovoří i Adam Watson.³ Ovšem protože se jedná o dobu, kterou lze nazvat jako před-moderní, je potřeba také specifický přístup. Tento nám asi nejpřehledněji nabízí výše zmínění Barry Buzan a Richard Little, kteří v roce 2000 vydali knihu s názvem *International Systems in World History*. Zde nám oba autoři předkládají teoretický rámec, který zahrnuje vývoj mezinárodního systému za posledních 5000 let.⁴ Jejich analýza je značně široká a díky obrovské škále, na kterou se zaměřuje, ponechává mnoho prostoru pro detailnější zpracování užších témat v rámci svého teoretického rámce, čehož my se budeme držet.

Budeme-li se i nadále snažit zúžit pole svého působení v rámci zmíněné teorie, nabízí se nám několik možností na jaký aspekt reality se zaměřit. Například zajímavou koncepcí vývoje světa nabízí rovněž i Immanuel Wallerstein, který se dá považovat za v současnosti nejznámějšího akademika vycházejícího ze školy Marxovi. Wallerstein přenáší Marxovi myšlenky z prostoru sociálních tříd do sféry mezinárodních vztahů a vychází z marxistického předpokladu prvotnosti ekonomické základny před politickou a kulturní nadstavbou.⁵ Přijmeme-li toto stanovisko, tak se pro nás ekonomická sféra stává základním hybatelem společenského vývoje a proto jsem přesvědčený, že výzkum ekonomického sektoru je vhodným tématem.

2 Viz. Gilpin: 1981.

3 Viz. Watson: 1992.

4 Buzan, Little: 2000, s. 52

5 Barša, Císař: 2008. s. 228.

Bádání v oblasti hospodářství v daném prostoru se již věnovalo mnoho autorů. Lze zmínit například Patricii Crone, která napsala knihu o mekkánském obchodu a vzestupu islámu.⁶ Dále Michaela Hendyho, jenž je autorem vyčerpávající monografie o byzantském monetárním systému.⁷ Zajímavou studii o sociální a ekonomické situaci v předislámské Arábii předkládá i Mahmood Ibrahim.⁸ Také Perry Anderson se zabýval přechodem od antiky k feudálnímu středověku z marxistického hlediska a ve svém díle *Passages from Antiquity to Feudalism*⁹ se dotýkal částečně i období a prostoru, kde se budeme pohybovat my, proto se i jeho dílem lze inspirovat a využít některé poznatky. Mimo Blízký východ sedmého století se mezi významné badatele v oblasti ekonomické historie řadí například Fernand Braudel, který měl mimo jiné i vliv na Wallersteina.¹⁰ Výčet autorů by mohl být delší, ale to není podstatné.

Jak si ukážeme dále, Buzan a Little se zabývají systémovým přístupem ke studii předmoderních mezinárodních vztahů a podrobně rozlišují jednotlivé sektory, kde ekonomický sektor je jedním z nich a díky marxistickému přístupu víme i proč je tak významný. Budeme tedy vycházet z obou zmíněných přístupů, a proto si definujeme hlavní výzkumný cíl práce následovně: Úkolem této práce je rozbor ekonomického sektoru mezinárodního systému, který fungoval na Blízkém východě během 7. století našeho letopočtu.

Toto vágní pojetí je však zapotřebí ještě blíže specifikovat. Samozřejmě je nutné, abychom nezapomínali, že zkoumáme proces, který je dynamický ne statický. Proto je nutné počítat s proměnou systému během

6 Viz. Crone: 2004.

7 Viz. Hendy: 1985.

8 Viz. Ibrahim: 1982.

9 Anderson: 1974.

10 Viz. Braudel: 1979.

času a sledovat jej v delší perspektivě, abychom mohli podrobněji sledovat změnu a vlivy, které z ní plynou, a které jsou naopak jejím důsledkem. Zmíněná proměna však probíhá i v rámci prostoru, a tím budeme především chápat oblast, kterou dnes nazýváme Východní Středomoří nebo Blízký východ. Rozhodně sem musíme zahrnout Arabský poloostrov, neboť zde leží kolébka islámu. Dále oblast Levanty, arabského Mašriku, kde se rozkládaly hranice Byzance a Arábie a dále na východ v oblasti Mezopotámie, se táhla vzájemná hranice Persie a Byzantské říše. Připočíst musíme i Egypt a teritorium Persie, neboť se jedná o významné oblasti někdejších říší. Viděno dnešními očima se bude jednat o prostor dnešních států Sýrie, Libanon, Izrael, Jordánsko, Irák, Írán, Egypt, Saudská Arábie, Jemen a potažmo se budeme dotýkat i dalších států v oblasti jako je Turecko, neboť Anatolie tvořila jádrou oblast Byzantské říše. Popřípadě se naše analýza přelije i do jiných krajů, a to podle potřeby.

Důležité je rovněž vymezit definovanou oblast bádání v ohledu na interakce probíhající mimo daný prostor, které mohou mít přímý i nepřímý vliv na oblast našeho bádání. Segment mezinárodního systému, který zde budeme rozebírat, nelze chápat jako uzavřenou jednotkou, která se vyvíjí v závislosti pouze na své vnitřní dynamice bez vlivů okolního světa. Naše zájmová oblast je samozřejmě součástí širšího mezinárodního systému, který ještě v té době nelze označit z globální, ale určitý kontinentální rozsah zde je a důkazů pro to lze nalézt mnoho. Vliv těchto interakcí se dá dobře mapovat a především ty nejvýznamnější je nutné zahrnout do analýzy. Proto také musíme kalkulovat i s událostmi, jež se děly mimo hlavní centrum našeho výzkumu, ale které mají vliv na zkoumané dění.

1.2 Teoretický rámec práce

Teoretický postup budeme opírat o pohled založený především na konstruktivistických perspektivách, a to specificky na východiscích, které definují Barry Buzan a Richard Little v publikaci *International Systems in World History*. Interpretace dat bude podřízena tomuto přístupu. Ovšem je také pravděpodobné, že se jen těžko budeme vyhýbat historicky popisnému přístupu, protože je zapotřebí zasadit data a události do jejich kontextu a udělat si obrázek o průběhu dějinných souvislostí.

Základní postup při komponování této práce je klasický „desk research“, protože časové ani finanční důvody mi nedovolují provádět podrobnější výzkum, který by zahrnoval například práci v terénu či cestování do zahraničí. Jako základní materiál jsem proto zvolil vědecké články, akademicky zpracované monografie a jiné knihy, které souvisejí s tématem a jejichž autoři jsou světově uznávaní odborníci ve svých oborech.

Avšak mějme na paměti, že účelem této práce není věnovat se mezinárodnímu systému jako celku, či vytvořit komplexní obrázek o mezinárodních vztazích tamního světa. Účelem je spíše snaha o analýzu segmentu systému, a tím je samozřejmě míněn onen vymezený prostor Blízkého východu v období kolem 7. století našeho letopočtu. Proto nelze využívat Buzanovu a Littleovu teorii do nejzazších detailů. Ta byla vytvořena pro výzkum vývoje a vzniku mezinárodního systému jako celosvětového fenoménu. Pro nás je především tato teorie důležitá jako vodítka, podle kterého se budeme řídit při třídění informací a při popisu vývoje událostí.

Buzan s Littlem postupují v několika okruzích idejí, které se postupně věnují úrovni analýzy (Level of analysis), sektoru (sector of analysis) a nakonec zdroji vysvětlení (source of explanation). Tyto tři okruhy jsou

základem pro utváření teoretického rámce knihy. První zmíněná úroveň analýzy vychází z konceptu, že jedinec vidí sám sebe jako středobod série expandujících soustředných kruhů, které začínají u rodiny, pokračují přes sousedství, dále k městu, atd., až nakonec celá světová populace je zahrnuta.¹¹

Lze tedy sledovat různé úrovně společenské organizace, které se hierarchicky řadí. Ve studiu mezinárodních vztahů je nejčastěji používáno těchto pěti úrovní analýzy:

1. *Mezinárodní systém*, což je největší soubor vzájemně působících nezávislých jednotek, které již nad sebou nemají žádný systém. V současnosti je globální, ale v dřívějších dobách mohlo existovat několik více, či méně propojených systémů simultánně.
2. *Mezinárodní subsystém*. Tím je míněna skupina jednotek, které fungují v rámci mezinárodního systému, které se dají odlišit z celého systému díky svým atributům, či určité nátuře, nebo intenzitě svých interakcí. Hovoříme např. o mezivládních organizacích (OECD, EU, ASEAN).
3. *Jednotky*, což jsou entity, které se sestávají z podjednotek a organizací, komunit, skupin jedinců a jsou dostatečně kohezivní, aby měly kvalitu aktéra a také by měly být dostatečně nezávislé a odlišitelné od ostatních (státy, říše, nadnárodní korporace . . .).
4. *Podjednotky*. Tím jsou myšleny organizované skupiny jedinců, které působí uvnitř jednotky a zároveň mají vliv na chování jednotky (zájmové skupiny, politické strany . . .).
5. *Jedinci*. Ti tvoří spodní hranici většiny analýz v sociálních vědách.¹²

¹¹ Buzan, Little: 2000, s. 68

¹² Buzan, Little: 2000, s. 69.

Jednotlivé úrovně analýzy nám pomáhají lépe se orientovat ve spleti událostí a díky nim budeme moci rozlišovat fenomény, které pozorujeme. Úroveň nám dále umožní lokalizovat mnohé aktéry. V této práci se dotkneme všech zmíněných úrovní, neboť jak si ukážeme, tak spolu všechny nezbytně souvisí a navzájem se překrývají. Budeme-li například hovořit o vzniku islámské říše (státního útvaru, jež je založen na islámské kultuře), kterou lze považovat za jednotku, nemůžeme opomenout spojitost s prorokem Muhammadem, který byl jedincem.

Sektor analýzy se týká jednotlivých odvětví lidské činnosti, které mají vliv na utváření mezinárodního systému, potažmo společnosti obecně. Buzan s Littlem zdůrazňují především onu funkci teorie sektorů, která funguje jako úhel pohledu na určitou sféru lidské činnosti, která je daná, ale my zdůrazňujeme různé aspekty jevu. Sami k tomu používají příměru s čočkami, které na sledovaném předmětu každá zobrazí jiné vlastnosti.¹³ Běžně se používá pět sektorů v sociálních vědách:

1. *Vojenský sektor.* Zde můžeme pozorovat „silovou“ sféru moci, schopnost států bojovat a vynucovat svou vůli zbraněmi. Dále ofenzivní a obrané kapacity aktérů apod.
2. *Politický sektor.* Ten je o vztazích autority, vládnutí a věcí týkajících se organizační stability systému a ideologií, dávající jim legitimitu. Zde je důležité pozorovat vztahy aktérů, zda jsou hierarchické, nebo jsou si aktéři rovni. Tento sektor lze chápat více státocentricky a realisticky s ohledem na mocenskou politiku, nebo i liberálněji, pokud budeme sledovat normy a pravidla.

¹³ Buzan, Little: 2000, s. 73.

3. *Ekonomický sektor*. Zde se zabýváme otázkami obchodních vztahů, výrobních prostředků a finančních transakcí, přístupu aktérů ke zdrojům, tržním kapacitám a trhům, které jsou nezbytné pro udržení prosperity a politické moci.
4. *Sociální* nebo *sociokulturní sektor*. Ten je o sociálních a kulturních vztazích a vlivech. Zabýváme se zde otázkami kolektivní identity a kulturními vzorci, které utvářejí předivo sociální sítě, ze které je utkaná společnost. Interakce v tomto sektoru se týkají předávání idejí, ať již o kultuře, náboženství či technologiích.
5. *Environmentální sektor*, se týká vztahu mezi lidskými aktivitami a jejich vlivem na biosféru planety a naopak. K nejtradičnějším interakcím patří přenos chorob a stěhování zvířete, či rostlin z kontinentu na kontinent.¹⁴

Mezi sektory je značná interakce a je lehké splést si jeden s druhým. To je také dáno vzájemnou propojeností všech odvětví lidské činnosti. Kupříkladu politický a vojenský sektor jsou si dosti blízké podle Clausewitze, pro kterého byla válka pokračováním politiky jinými prostředky a v období, kde se budeme pohybovat, lze mnohdy těžko rozeznat tyto dva sektory už jen z důvodu, že mnohé ideje, které jsou nám dnes vlastní byly vymyšleny až mnohem později. Barša s Císařem jsou toho názoru, že systémová diferenciacie různých sociálních oblastí do relativně autonomních a institucionálně oddělených sfér je charakteristická pouze pro kapitalistickou modernu. Ve všech ostatních společnostech a epochách jsou naopak různé oblasti daleko úžeji propojeny a institucionálně prostoupeny.¹⁵ Tato teze je zdůrazněním problematické schopnosti jak rozlišovat hranice mezi sektory,

¹⁴ Buzan, Little: 2000, s. 73 – 74.

¹⁵ Barša, Císař: 2008, s. 253.

což zmiňují i Buzan a Little. Pro nás to znamená, že bez zasazení ekonomického sektoru do kontextu ostatních sektorů se neobejdeme.

Z teoretického rámce ještě zbývá doplnit, co je míněno *zdroji vysvětlení* a proč je budeme využívat. První zmíněný je *proces*. Procesem chápe vzorce interakcí, které probíhají mezi aktéry v rámci systému. Každý vzorec je důkazem procesu, jež je produktem dynamiky interakcí mezi jednotkami v systému. Proces má tedy výpovědní hodnotu o akcích a reakcích, které lze pozorovat mezi jednotkami v daném systému. Příkladem nám může být vedení války, obchod, tvorba identit.¹⁶

Další na pořadí jsou *interakční kapacity*. Ty vypovídají o hodnotě, či spíše objemu transportu, komunikace, organizačních možnostech, které se dají umožnit v rámci systému, nebo v rámci jednotky. Interakční kapacity jsou ovlivněny technologickými možnostmi, normami, pravidly, institucionálním rámcem, geografickými atributy atd. Interakční kapacity jsou o možnostech, jaké jsou poskytovány jednotkám v systému. Například pokud nebude aktér vlastnit loď, nebude v jeho interakčních možnostech překročit vodní plochu a vstoupit tak do interakce s obyvateli protější strany vodní plochy.¹⁷

Posledním důležitým bodem je *struktura*. Struktura předpokládá, že chování jednotek není utvářeno pouze jejich vnitřní dynamikou a jejich interakcemi mezi sebou, ale je také formována prostředím, v němž se konstruuje. Struktura se soustředí na způsob, jakým jsou jednotky organizovány v systému, jak se od sebe odlišují a jaké je jejich vzájemné postavení ve vztahu jejich relativních možností.¹⁸ Teorie mezinárodních vztahů se zabývají strukturou v celku podrobně. Například pro strukturální

16 Buzan, Little: 2000, s. 79.

17 Buzan, Little: 2000, s. 80.

18 Buzan, Little: 2000, s. 84.

realismus je studium politické struktury významnou proměnnou. Pro nás je zajímavá z tohoto hlediska především výše zmíněná teorie světo-systémů Immanuela Wallersteina, která rozebírá ekonomickou strukturu.¹⁹

Zatímco Proměna *interakčních kapacit a procesů* v mezinárodním systému probíhá spíše dlouhodobě, proměna *struktury* na Blízkém východě v souvislosti se vzestupem islámu byla vcelku rapidní. Buzan a Little také poznamenávají, že její výklad je ze všech tří zdrojů vysvětlení nejtěžší, a proto jí rozebereme na pozadí historického vývoje Blízkého východu.

Ještě musíme zmínit další významnou proměnnou, kterou je geografie. Důvodem k tomu je jednak to, že se budeme zabývat konkrétní empirickou studií z určitého prostředí a dále také, jak již víme, je prostředí důležitým faktorem utvářejícím *strukturu*, *interakční kapacity* a vliv má i na *procesy*. Podle Nicholase Spykmana přírodní zdroje ovlivňují hustotu populace a ekonomickou strukturu, které sami o sobě jsou faktory ovlivňující politiku.²⁰ Není tedy náhodou, že první městské státy začaly vznikat v záplavových oblastech velkých řek, kde se také postupem času vyvinuly v první říše. Starověké státy stavěly svoji obživu na zemědělství, které by jen těžko provozovaly v podmínkách nehostinných pouští, či mrazivé tundry. Je nezbytné sledovat geografické a klimatické podmínky v naší zájmové oblasti, neboť jejich vliv na podobu ekonomického sektoru a způsob výroby je nezanedbatelný a díky propojenosti jednotlivých sektorů lze sledovat vliv geografie i v dalších sférách sociálních vztahů. Musíme mít na paměti, že Blízký východ je velice rozmanitý region, kde se střetávají oblasti horský pásem,²¹ pouští, úrodných údolí a záplavových oblastí velkých řek, které přecházejí v bažinaté kraje. Tato geografická rozmanitost je zcela zásadní pro

19 Tamtéž.

20 Spykman: 1938, s. 31.

21 Viz. příloha 7.1

pochození vývoje, jež se zde odehrával a existuje nezpochybnitelný význam politiko-geografických faktorů, které lze pozorovat ve vývoji lidské civilizace.

Jak jsme si již řekli výše, bude naším hlavním objektem zájmu studium proměn ekonomického sektoru a zvláště potom změn, které proběhly ve společnosti a politickém prostředí, jež jsou přímo navázány na procesy odehrávající se v onom sektoru. Ještě předtím než začneme zkoumat průběh vzniku islámu a důvody proměny systému, je nutné, abychom si důkladně analyzovali, jakou podobu měl Blízký východ v období před islámem. Budeme se pohybovat především na úrovni jednotek a systému. Je pro nás důležité představit geografické podmínky, tedy podobu fyzickou a vliv, který měly na podobu ekonomického sektoru. S ohledem na aplikovanou teorii si také vysvětlíme, jaké procesy zde probíhaly a jaké byly možnosti interakčních kapacit oné doby a jaká byla podoba struktury systému. Dále je nezbytné zaměřit se na samotnou Arábii a analyzovat, jaké události probíhaly bezprostředně před vzestupem arabské moci. To se týká i procesů, které probíhaly v závislosti na vlivech vnějších i vnitřních. Následný průběh dobývání Blízkého východu a raný islámský stát budou předmětem zájmu samostatné kapitoly, kde také rozebereme změnu mocenských poměrů a dopad na proměnu ekonomického sektoru a vůbec proměnu struktury systému celého Blízkého východu.

1.3 Úskalí vymezení období

Vývoj systému, který sledujeme, se odehrává v období pozdní antiky, kterou lze podle Bowersocka, Browna a Grabara²² chápat jako periodu mezi rokem 250 a 800, což je pro ně období výrazných změn a postupného přechodu od antického světa ke středověkému. Z širšího hlediska lze tuto

²² Bowersock, Brown, Grabar, eds.: 2001, s. vii – xi.

dobu zasadit do období lidské historie, jež je Hodgsonem vymezována de facto dle způsobu výroby. Hodgson zasazuje vznik Islámu do období agrárního věku, který začíná 3000 před n. l. a končí začátkem technického věku počátkem 19. století.²³ Pro nás je však zásadní definice Buzana s Littlem. Podle jejich dělení se dá vývoj islámu zasadit do období starověkého a antického věku. Během této periody začalo vznikat a propojovat se vícero mezinárodních systémů. Toto období vícero systémů, je v jejich teorii rozebíráno zhruba od vzniku sumerských městských států do počátku globálního systému, který přichází po roce 1500 n. l.²⁴ Doba, jež nás zajímá, se tedy dá zařadit do různých period, přičemž záleží, jaké vlastnosti systému sledujeme.

Jedním z významných mezníků při studiu vývoje islámu je bezesporu tzv. hidžra, jež se datuje na 24. září roku 622. Slovo *hidžra* je Ivanem Hrbkem vykládáno jako „*přerušeni kmenový a rodových svazků a navázání nových*“.²⁵ „*Hidžrou skončilo jedno období života Muhammadova i dějin islámu; změna, která tím nastala, znamenala skutečně zásadní přelom a můžeme soublasit s chalífou ‘Umarem, který se rozhodl určit hidžru za počátek muslimského letopočtu.*“²⁶ Ačkoliv Muhammad začal se svým učením již v dřívějších letech, dá se hidžra považovat za počátek vzniku Islámu a i my jej takto budeme brát.

Po smrti proroka Muhammada přichází období arabských chalífátů, které ve třech etapách trvalo až do roku 1258, kdy byl Bagdád vyplněn mongolskými hordami.²⁷ První etapou byla vláda prvních čtyř pravověrných chalífů mezi lety 632 až 661, následovala doba umájjovská mezi lety 661 až 750 a poslední byla vláda Abbásovců mezi lety 750 až 1258. Nás bude

23 Hodgson: 1974, s. 113.

24 Buzan, Little: 2000, s. 163, 241.

25 Hrbek: 1972, s. 31.

26 Tamtéž.

27 Sykes: 1915, s. 26.

především zajímat období prvních čtyř chalífů a raný islámský stát, kdy lze nejlépe pozorovat přeměnu arabské společnosti.

Vymezit tedy přesně ohraničené období vývoje systému je choulostivé. Musíme vzít v potaz, že některé procesy, sociální instituce, technologické vymoženosti, či jiné aspekty utvářející systém existovaly na Blízkém východě dávno předtím, než se zde objevila Římská, Sasánská, či islámská říše a také mnoho z nich zde existovalo i po jejich úpadku. Příkladem toho může být zmíněné zemědělství, nebo existence monetárního systému, atd. Pro nás to znamená, že se budeme potýkat s určitými přesahy do jiných období a systémů, které předcházely období našeho zájmu, kterým je primárně doba před příchodem islámu v druhé polovině pozdní antiky a následná proměna systému během arabské expanze na Blízký východ, v době raného chalífátu.

2 POZDNÍ ANTIKA A DOBA PŘEDISLÁMSKÁ

V této kapitole si představíme jednotky obecně a následně jako jednotlivé aktéry. Spolu s tím také jejich zdroje a základní geografii. Dále analyzujeme jejich interakční kapacity a procesy, které zde existovaly v rámci ekonomického sektoru. Následně se podíváme na podobu jejich vnitřního fungování a poté je zasadíme do rámce struktury mezinárodního systému, abychom si udělali obrázek o jejich vzájemných vztazích a fungování dynamiky ekonomického sektoru.

2.1 Jednotky

V období předmoderní doby, tedy před příchodem konceptu moderního státu, se nejčastěji setkáme se třemi hlavními typy státního útvaru. Těmi jsou městský stát, říše (impérium) a nomádský kmen (a potažmo

„nomádský stát“²⁸).²⁹ Nás především zajímají dva poslední zmíněné typy, které se vyskytují v mezinárodním systému během námi vymezené doby.

Tradice imperiální formy státního útvaru na Blízkém východě se dá sledovat průběhem času od období třetího tisíciletí před naším letopočtem, kdy vznikla Akkadské říše, až do konce První světové války, která znamenala faktický rozpad Osmanské říše. Z hlediska politické struktury nahlíží Michael Doyle na impérium jako na vztah politické kontroly, jež je uložena nějakou politickou společností na faktickou suverenitu jiné politické jednotky. Přičemž imperialismus je potom proces vytváření a etablování impéria.³⁰ Impérium je tedy tvořené jádrem, jež drží v rukou hlavní otěže politické moci a dále územími, nad kterými je udržována určitá forma politické kontroly. Jádro impéria rovněž kontroluje daňovou politiku a vybírá daně. Podle Wallersteina tkví síla impéria právě v jeho schopnosti kontrolovat ekonomické toky z periferie do centra (tj. vybírání poplatků a daní) a dále jeho monopolistickou výhodou v obchodu.³¹

Adam Watson rozlišuje spektrum této kontroly, začínající od absolutní svobody a končící u absolutního impéria a poznamenává, že imperiální nadvláda není vždy zcela absolutní a v praxi se dají vyzorovat rozdíly mezi jednotlivými teritorii ve smyslu síly přímé nadvlády ze strany centra.³² Impérium se tedy nedá chápat jako homogenní stát. Vezmeme-li v potaz, že ani mnohé moderní státy nejsou zcela ovládané centrální autoritou, musíme sledovat impéria starověkého světa jako velice odlišné jednotky, kde se moc mnohdy velmi tříštila – toto stanovisko potvrzuje i Doyle, který tvrdí, že na

28 Khazanov používá tento termín v uvozovkách, aby upozornil na úskalí jeho aplikace pro širokou škálu politických útvarů.

29 Buzan, Little: 2000, s. 167.

30 Doyle: 1986, s. 19.

31 Wallerstein: 1974, s. 15.

32 Watson: 1992, s. 14 – 16.

imperiálních periferiích fungovala mnohdy vlastní politická autorita.³³ Nicméně lze impérium antické doby chápat jako státní útvar, který má centrální politickou autoritu, jež je do určité míry schopná projektovat svoji svrchovanou moc nad svými subjekty.

Naproti tomu politické uspořádání nomádského kmenu je mnohem jednodušší. Vesměs se dá charakterizovat jako kmenová struktura, založená na příbuzenských svazcích. V kmenových společenstvích je, podle Doylea,³⁴ základem správy politického života kolektivita, kterou je rodina a kmen. Tato skutečnost je způsobena prostředím, které formuje sociální vztahy společenství, neboť v řídké osídlené a uniformně zchudlé pustině zůstává sociální stratifikace triviální.³⁵ Tento typ společenství se tedy vyznačuje malou mírou centralizace. Ovšem existuje zde určitý potenciál pro sjednocení a vytvoření většího státního celku, a to „nomádského státu“. Ten lze definovat jako politický útvar, který dosáhl určitého stupně politické organizace a většina jeho populace jsou nomádi.³⁶ Pomineme-li podrobný popis dopadu vnitřních faktorů jeho vytvoření³⁷ a zaměříme se na vnější faktory, lze konstatovat, že velkým vlivem ke sjednocení do větších politických celků byla snaha o podmanění si usazených zemědělských oblastí.³⁸ Tedy hnacím motorem expanze a sjednocení byla snaha o získání ekonomického užitku.

Tedy různý způsob produkce a získávání obživy je zcela určující při rozlišování rozdílů mezi impériem a „nomádským státem“. Perry Anderson píše (o řecko-římské civilizaci), že antický svět byl masivně a neměnně zemědělský. Zemědělství tvořilo skrze historii absolutně dominantní doménu

33 Doyle: 1986, s. 19 – 20.

34 Doyle: 1986, st. 164.

35 Crone: 1980, s. 23.

36 Khazanov: 1983, s. 228.

37 Ty by zahrnovaly velice podrobnou analýzu sociálních, ekonomických a politických, či jiných změn, které by si zasloužily vlastní práci.

38 Khazanov: 1983, s. 229.

produkce.³⁹ Naproti tomu se podívejme na nomádský způsob života. Podle Khazanova se dá rozlišit několik hlavních typů pasterveckého nomádismu. Prvním je *pravý pastervecký nomádismus* (*pastoral nomadism proper*), který se vyznačuje absencí zemědělství. Ten existoval v určitých oblastech jako Severní Euro-Asie a Eurasijské stepi, Arábie a Sahara. Zároveň však dodává, že i v těchto místech koexistovaly i jiné formy pastervectví, jako *polonomádské pastervectví* (*semi-nomadic pastoralism*), které je mnohem více rozšířené a kombinuje pastervectví s částečnou zemědělskou produkcí. *Polonomádské pastervectví* se dá dále rozlišovat do několika dalších forem, které existovaly v určitých regionech (i v Arábii). Z ekonomického hlediska jsou *pravý pastervecký nomádismus* a *polonomádské pastervectví* úzce spojeny a mnohdy mezi nimi existuje vzájemná závislost.⁴⁰

Budeme-li generalizovat při vymezení základní dělicí linie mezi říší a nomádským kmenem, tak se dá říci, že z hlediska způsobu života je rozdíl mezi nomádským kmenem a impériem jednoznačně usedlá zemědělská činnost oproti pastervectví, které je mobilní a také díky své pohyblivosti byli nomádi historicky hlavními protivníky usedlých impérií.⁴¹ Z hlediska politického systému je říše oproti nomádskému kmenu více centralizována a řízena skrze hierarchickou strukturu.

2.1.1 Byzantská říše a její základní geografický přehled

Není tajemstvím, že státní útvar, který dnes nazýváme Byzantskou říší existoval bezmála tisíc let. Během této doby prošlo impérium mnoha proměnami. Střídala se zde období vojenské expanze s obdobími ztráty území a stejně tak i společnost a vnitřní struktura státu prošla změnami, ať již z

³⁹ Anderson: 1974, s. 19.

⁴⁰ Khazanov: 1983, s. 19 – 20.

⁴¹ Van Der Pijl: 2007, s. 63.

důvodu vlivů vnějšího světa, anebo kvůli vnitřním příčinám. Běžně je název Byzantská odvozován od starověkého názvu hlavního města říše Konstantinopole, tedy někdejšího Byzantia. Kdy končí pozdní doba římská a začíná doba byzantská se dá jen těžko odlišovat. Pro některé začíná byzantské období během vlády Konstantina I. ve čtvrtém století a pro jiné koncem pátého a začátku šestého století, zvláště potom vládou Justiniána I. (527 – 565). Tak či onak byzantské období kryje dobu začínající pozdní érou Říma a končí pádem Konstantinopole roku 1453.⁴²

Chris Wickham označuje šesté století Východního impéria jako privilegované, neboť se jedná o poslední delší období stability před perským a arabským dobýváním.⁴³ Není ani divu, že o něm Wickham takto hovoří, neboť výše zmíněná vláda Justiniána je chápána běžně chápána jako zlatý věk Byzance. Vláda jeho a jeho manželky Theodory bude navždy spojena s úspěšnou vojenskou kampaní na západ,⁴⁴ která málem přinesla úspěšné obnovení starého Římského impéria a dále také stavbou chrámu Boží moudrosti. Vesměs se jednalo o dobu prospěchu a plodnosti. Vznikala mnohá literární díla a byl sepsán i Justiniánův zákoník, jež položil základy evropského práva.⁴⁵

Oproti tomu, neprobíhalo sedmé století zrovna nadějně. Přestože na jeho začátku se hranice říše stále ještě rozkládaly od Héraklových sloupů, tedy Gibraltarské úžiny, na západě až po okraj Kavkazu na východě,⁴⁶ na jeho konci se již hranice říše značně zúžily. Stejně jako kterýkoliv jiný politický systém i Byzantská říše během své existence zápasila s udržení teritoriální integrity. Její největší problém byl způsoben nešťastnou geografickou situací,

42 Morris, Scheidel: 2009, s. 208.

43 Wickham: 2005., s. 62.

44 Viz. příloha 7.2

45 Gregory: 2005, s. 119.

46 Kaegi: 2003, s. 19.

neboť byla vždy obklopena potenciálními, nebo skutečnými nepřáteli. Na východě to byla Sasánská Persie do roku 620, poté arabský chalífát, následovaný Seldžuky a Osmany. Na severu nomádi a migrující Slovanské kmeny, na západě to byly Germáni, Frankové, Lombardané, dále Saraceni i Normané, atd.⁴⁷

Geografie byla nejenom určujícím faktorem v politické a potažmo vojensko-politické sféře, ale i pro byzantské hospodářství byla zcela zásadní (jak si ukážeme v následující podkapitole). Geografie je totiž klíčem k pochopení byzantské historie, definuje její strategické možnosti a obtíže, staví limity jejích zdrojů a vytváří hranice možností přepravy zboží a osob.⁴⁸ A ačkoliv se hranice říše během její dlouhé existence značně měnily, a sledovat tento vývoj by bylo jistě námětem na samostatnou práci, je důležité se podívat na podobu říše na začátku sedmého století a rozebrat geografické a přírodní podmínky klíčových oblastí, které se staly předmětem sporu v nadcházejících událostech.

Pozdní antický svět a země, jež se měly brzy stát kořistí muslimských armád, se skládal z rozličných regionů, které nabízely různé environmentální podmínky a také různé klimatické podmínky. Středozemní a Černé moře tvořily přirozenou spojnici mezi nejzazšími regiony od západu u Gibraltarské úžiny přes severní Afriku a jih Evropy až po Kavkaz a západní pobřeží Levanty, zatímco řeky, pouště a horská pásma oddělovaly, anebo spojovaly další regiony. Klima určovalo vzorce zemědělské výroby a pastevecké využití oblastí stejně jako, v mnohých ohledech, určovalo povahu státní i soukromé produkce.⁴⁹

47 Morris, Scheidel: 2009, s. 211.

48 Jeffreys, Haldon, Cormack, eds.: 2008, s. 219.

49 Robinson: 2010, s. 19.

První významnou oblastí, která hrála podstatnou roli v celé byzantské historii, je Anatolie. Konstantinopol byl nejenom balkánské město, ale zároveň i anatolské, neboť část jeho zázemí se rozkládala v severozápadní části Malé Asie, kolem Marmarského moře. Anatolskou geografii lze nejlépe pochopit skrze její hornatý reliéf. Celý poloostrov je v podstatě náhorní plošina se slaným jezerem uprostřed. Celá tato plošina je lemována horskými pásmy. Ty však nevytvářejí přirozenou bariéru a nedělají z Anatolie přirozenou pevnost, neboť pohoří ubíhají od západu na východ. Na severu leží pohoří Pontos a na jihu se rozkládá Zagros. Obě vytvářejí úzký pobřežní pás lemovaný vysokými horami. Na jihovýchod směrem do Sýrie a do Iráku tvoří přirozenou bariéru pohybu s několika klíčovými průsmyky, kterými procházelo zboží, pocestní a především armády již od nepaměti. Nejvýznamnější z nich byly Cilicijská brána, Erganský průsmyk (Ergani pass), a průsmyk Bitlis. Na západě leží dlouhá úrodná říční údolí. Pohoří na východě vytvářejí bariéru pro pohyb mezi severem a jihem, ne ale mezi východem a západem. Anatolie je tedy dobře chráněna proti útoku přicházejícímu z Damašku, nebo Bagdádu, ale ne až tak dobře proti nepříteli přicházejícímu z východu jako byly Turci v jedenáctém století.⁵⁰

Největší a zároveň nejvíce plodné zemědělskou oblastí Anatolie leží na západním a jižním pobřeží. Historicky měli tyto regiony mírnější klima nežli zbytek plošiny a také byly bohatší a hustěji zalidněné. Důkazem nám toho mohou být pozůstatky římských staveb, jež se v oblastech hojně nacházejí. Severní pobřeží je obdobně plodné a dokonce lépe zavodněné, ale tento pás při pobřeží Černého moře je příliš úzký. Na zbytku plošiny se mnohdy rozkládají rozsáhlé bezútesně pusté polopouště, které leží v dešťovém stínu jižních pohoří, ale i zde se dají nalézt záplavové oblasti, jako je Konyjská

⁵⁰ Jeffreys, Haldon, Cormack, eds.: 2008, s. 224.

kotlina, kde je dostatek vody ke stálé zemědělské produkci. Také Kappadokie je typická tím, že je plodnější, než by na první pohled bylo patrné. Mnohdy byl nedostatek pozemních vodních zdrojů nahrazován vrtáním studen pro využití podzemních vod a závodní. Hornaté oblasti také nebyly zcela opuštěné, nacházely se zde sezónní pastviny a mnozí obyvatelé náhorních oblastí využívali malé říčky a potoky a jejich povodí k zavodňování terasovitých farem.⁵¹

Geografie Egypta je velice specifická. Podíváme-li se na něj z vesmíru,⁵² je jasné, že jeho význam tkví především v úrodné oblasti lemující Nil a v jeho deltě, která se rozkládá při jeho ústí. Egypt v podstatě byla tato oblast, a to po tisíce let rozvoje tamní civilizace. Pro srovnání i moderní Egypt tvoří z asi 96% poušť.⁵³ Zbytek země, byl v de facto zanedbatelný ve smyslu produkce, ačkoliv i zde žili nomádi.⁵⁴ Nicméně Egypt byl právě důležitý pro svou úrodnou oblast, ze které šla tomu, kdo jej ovládal, především značná produkce obilí. Potažmo všechny provincie severní Afriky, ovládané Římem byly významné svými zemědělskými produkty, ale Egypt si držel zcela výsadní postavení.

Pohoří Taurus a Antitaurus tvoří jižní okraj Anatólie. Za nimi se rozpínají země Levanty a Mezopotámie. Stejně jako Egypt, zažily tyto oblasti vzestup starověkých civilizací a některá zdejší sídla jsou kontinuálně obydlena po tisíciletí. Projdeme-li z Malé Asie na jih skrze průsmyk Bitlis, sestoupíme o nějakých 1500 metrů níže do oblasti severní Mezopotámie. Toto teritorium se rozpíná na jih od hor a východně od Eufratu. S výjimkou kopcovitého terénu na severu oblasti se jedná o rovinnou pláň, skrze kterou mohli armády volně

51 Tamtéž., s. 224 – 225.

52 Viz. příloha 7.3

53 Bagnall: 1993, s. 15.

54 Viz. Khazanov: 1983.

manévrovat. Ačkoliv nejvíce obydlenu oblastí zde byla místa kolem řeky, tak se lidská sídla vyskytovala po celé oblasti. Levantou pak chápeme prostor na jih od hor a na západ od Eufratu, která je lemována na západě břehy Středozemního moře a na jihu se rozpíná až k Sinaji a Rudému moři. Klíčové rysy Levanty tvoří jednak úzký pruh při mořském pobřeží, jež je širší na jihu než na severu. Dále s ním ubíhá k jihu pás pohoří s nejvyššími vrcholky v Libanonu, kde se dělí na Libanon a Antilibanon a mezi nimi leží údolí Bíká. Za nimi na východ se rozkládá vnitrozemí planina, která postupně přechází ve východní poušť.

Napříč Levantu byly hlavní cesty budovány tak, aby kopírovaly linie, které tvořily zdejší řeky, tedy především Orontes, Lítaní a Jordán, a skrze pohoří procházeli průsmyky. Na rozdíl od Mezopotámie se jedná o krajinu s mnoha škrťícími body. Zdejší sídla se soustředila do určitých zón. Jednak ležela při pobřeží, nebo v prostoru za horami, kde bylo dostatek vody pro zemědělství. Avšak stejně jako v Anatolii i zde se nacházela sídla v horách tam, kde pramenily potoky. Severní Mezopotámie a Levanta vytvářejí severní a západní strany Úrodného půlměsíce. Uprostřed půlměsíce leží syrská poušť, za kterou je na jihu Arabská poušť. Východní strany Úrodného půlměsíce jsou tvořeny Centrálním a jižním Irákem.⁵⁵

Byzantské oblasti zahrnovaly ještě jižní část Balkánu včetně ostrovů v Jónském moři a například i Kypr, Krétu, Sicílii a další oblasti na západě, jež byly pozůstatkem Římské říše jako celku, které se však měly stát kořistí příchozích „barbarských“ kmenů. Pro Byzanci se po jejich ztrátě na dlouhá léta stala klíčovou oblast Anatolie a Balkánu, kde se říše udržela (ačkoliv s postupnými ztrátami i na těchto územích) až do 15. století. Dá se říci, že i přesto, že říše během sedmého století ztratila mnoho území jak na západě, tak

⁵⁵ Jeffreys, Haldon, Cormack, eds.: 2008, s. 226 – 227.

i na východě, a to území významných, nebylo to pro ni zcela fatální. Jinak tomu však bylo u Perské říše.

2.1.2 Sasánská Persie a její zdroje

Sasánovská dynastie se na trůn dostala po bitvě, kterou mezi sebou svedli Ardašír I. a poslední arsakovský vladař Artabanus IV. Událo se tak roku 224 našeho letopočtu a od této doby lze až do poloviny sedmého století hovořit o Sasánské říši.⁵⁶ Stejně jako říše Římská i Persie prošla mnoha obdobími vývoje, kdy vzpoury, náboženské rozkoly a vpády cizích nájezdníků ohrožovaly její teritoriální integritu. Na území dnešního Íránu, který byl vždy srdcem zdejších říší, lze sledovat vývoj politických útvarů od biblických dob až do současnosti.

Sasánská říše se skládala z dvou velice odlišných geografických území. Na jedné straně to byly úrodné nížiny Mezopotámie a na straně druhé íránská vrchovina. Tyto oblasti byly od sebe odděleny pohořím Zagros, které se táhne od Kurdistanu jižním směrem k Perskému zálivu. Mezopotámie, kde komplexní zavlažovací systém umožňoval intenzivní zemědělství, byla ekonomickým srdcem Perské říše a její bohatý zemědělský výnos pomáhal generovat největší podíl příjmu státní pokladny a také zásobovat hlavní centra říše, jako byl Ktésifón, nebo Veh Ardašír.⁵⁷

Území íránské vrchoviny je do velké míry opakem Mezopotámie. Jedná se o řídkce obydlenou oblast, kde se centra osídlení shlukovala kolem a podél zdrojů vody. Déšť zde bývá řídký a krom říček a tzv. *qanátů* (podzemní vodní kanály) zde nebylo příliš zdrojů, a to především v poušti, která se rozkládá jihovýchodním směrem. Samotná oblast Íránu se skládá z komplexu horských

⁵⁶ Daryaee: 2009, s. 2 – 3.

⁵⁷ Cameron, Ward-Perkins, Whitby, eds.: 2000, s. 638 – 639.

pásem, které uzavírají sérii vnitřních pánví a podobně jako u Anatólie se jedná o velice hornatou vrchovinu. Zagros tvořil bariéru, přes kterou byla komunikace omezena na několik hlavních průsmyků. Srdce říše leželo ve Fársu, což je lokalita relativně úrodného regionu v jihovýchodním cípu vrchoviny, kde také sídlili důležití hodnostáři, významné rodiny a elity z řad náboženských představitelů.⁵⁸

2.1.3 Arabský poloostrov

Ačkoliv je podkapitola s názvem *Arabský poloostrov* zdánlivě nekompatibilní s řazením pod hlavičku *jednotky*, neboť oproti oběma hlavním říšským aktérům se nejedná (alespoň ne v době předislámské) o kompaktní teritoriálně vymezený státní útvar, jedná se o budoucí líheň muslimského aktéra a rovněž se zde nacházely mnohé státní útvary. S ohledem na to jí zde rozebereme jako samostatný celek.

„Podoben obrovskému měchu visícímu na spojnici Afriky a Asie, rozkládá se Arabský poloostrov – holý a neúrodný ve své větší části. Písečné a kamenité pouště zde přecházejí pozvolna v suchou step a nakonec již oblasti hodící se k zemědělství. Mohli bychom říci, že tam kde končí poušť a step a tím i panství kočovníků, tam končí Arábie a začíná Úrodný půlměsíc, který poloobloukem svírá poloostrov ze severu. Nesmírná rozloha – poloostrov měří přes tři a půl miliónů čtverečních kilometrů – a nekonečné zvlněné kamenité a písečné pustiny, přerušované jen občas vyschlými údolími (wádí) a holými horskými hřebeny bez vegetace, jsou hlavními charakteristikami Arábie.“⁵⁹ Takto Arábii popisuje profesor Hrbek v předmluvě ke svém překladu Koránu a zcela tím vystihuje podmínky tamní krajiny.

⁵⁸ Tamtéž, s. 639.

⁵⁹ Hrbek: 1972, s. 9.

Ze všech různých faktorů, které pomáhaly utvářet historii Arabského poloostrova je geografie nejvíce vlivnou. Ačkoliv je obklopena pěti moři, nedá se hovořit o dobrém přístupu k nim. Neexistoval zde skoro žádný dobrý přístav, až na Aden, a pobřeží poloostrova je rovněž značně nehostinné. Stejně tak nehostinné je i vnitrozemí. Na celé ploše se, kromě Hadžáru na jihu, nenalézají jediné řeky, které by měly dostatečnou kapacitu pro umožnění transportu a komunikace skrze širokou plochu sluncem spálené pustiny, které leží na východní straně, nebo skrze hornatou krajinu západní strany. Nedostatek vodních zdrojů je zcela definitivním určovatelem životních podmínek Arábie. Kromě již zmíněných řek se zde nenalézají jediné jezera a srážky jsou minimální, a tak je většina poloostrova značně suchá.⁶⁰

Ovšem ne všude je tomu tak. Vnější části regionu, především na jihozápadě, jsou zásobovány dostatečným množstvím srážek, díky monzunům Indického moře, aby zde mohla existovat trvalá zemědělská činnost, která umožňovala stabilní přísun dostatku potravin pro udržení trvalého osídlení, jež umožňovalo tamnímu obyvatelstvu vytvářet komplexnější státní útvary.

Arábie je tedy krajem značných kontrastů, jež leží vedle sebe. Úrodný jih umožňoval lidem žít usdlým životem, zatímco přilehlá Prázdná čtvrtka, je jedním z nejnehostinnějších míst na planetě, jejíž obyvatelé se museli specificky přizpůsobit (viz. význam velblouda v rámci podkapitoly *Interakční kapacity*).⁶¹

Značný význam měli oázy, především pro obyvatele pustých míst většiny Arábie, které umožňovaly obyvatelům pustin určitý přístup k vodním zdrojům. Ty větší z nich umožňovaly beduínům i dočasně (někdy i trvale) se usadit. Takovou oázou byl například pramen *Zemzem*, u kterého se vytvořila osada později známá jako Mekka, kde se usídlil kmen Kurajšovců a další

⁶⁰ Viz. příloha 7.4, kde je vidět, že i dnes je většina území Arábie značně suchá a nehostinná.

⁶¹ Holt, Lambton, Lewis, eds.: 1970, s. 4-5.

takovou osadou, jež se stala později i významným městem byl Jathrib, později přejmenovaný na Medína.

2.2 Interakční kapacity

Vývoj technologických kapacit přepravy a rozvoj lidské společnosti jsou nerozlučně spjaté. Asi málokdo by si dokázal odmyslet rozmach průmyslové revoluce bez parního stroje a železnice. Stejně tak i během dvacátého století umožnil rozvoj mezinárodní kontejnerové přepravy, letecké dopravy a prostředků komunikace rapidní rozmach globalizačních vlivů, které mění prostředí mezinárodních vztahů. Tento trend rozvoje dopravních možností a technologických vymožeností, stejně jako sociálních institucí, se odehrával i v období předmoderního mezinárodního systému, ačkoliv v jiné míře a ne tak rapidním tempem. Nicméně vlivy na podobu systému a na možnosti aktérů jsou doložitelné a my si je zde představíme, neboť ekonomický sektor je jimi také značně formován.

Co se týká prostředků dopravy, měli obyvatelé světa pozdní antiky několik možností. Jednak byla běžná přeprava pozemní, dále námořní a nakonec říční. Ovšem možnosti dopravních prostředků a kapacit jsou do velké míry ovlivňované geografii a klimatickými podmínkami. Geografie může buďto nastavovat přírodní bariéry (Oceány, Hory, Pouště, či ledové pustiny arktických plání), anebo naopak nabízí příznivé podmínky (splavné řeky, vnitrozemská jezera, otevřené stepi).⁶²

Technologie pozemní přepravy, byla již od časů sumerského vynálezu kola v polovině čtvrtého tisíciletí před naším letopočtem, dá se říci stejná. Vozíky byly taženy buďto lidským přičiněním, nebo tažnou zvěří. Tento

⁶² Buzan, Little: 2000, s. 193.

vynález si vyžadoval vznik infrastruktury, aby mohl být používán efektivně. Začaly tedy vznikat první cesty a jejich technologie byla také vylepšována skrze věky. Prvními opravdovými staviteli cest byly Římané. Znamé přísloví praví, že všechny cesty vedou do Říma a nebudeme daleko od pravdy budeme-li to tvrdit. Je dokumentováno zhruba 372 hlavních silnic, které se táhly napříč impériem od Skotska do Afriky a od Španělska do Řecka.⁶³ Římské silnice byly kvalitně vyrobeny a mnohé jejich pozůstatky se dají nalézt v Evropě i dodnes. Byzantská říše na tuto tradici navazovala a pro potřeby jak vojenské, tak obchodní budovala a udržovala své silnice, a to až do doby, kdy ztratila nad daným územím kontrolu.⁶⁴ Stejně tak i Peršané se věnovali stavbě infrastruktury potřebné k těmto účelům.⁶⁵ Stát mající dlážděné cesty a upravované komunikace získával velkou výhodu, neboť komunikace, které byly vystaveny z nedlážděných cest, podléhaly rozmarům počasí a značně znesnadňovaly pohyb v období velkých dešťů.

Je-li poušť velkou překážkou pro tvorbu interakčních kapacit, tak potom domestikace velblouda se stala významnou „technologickou“ vymožeností jak jí překonávat. Richard Bulliet, který se zabývá dopadem tohoto fenoménu, cituje popis Majora Arthura Glyna Leonarda, v němž se praví, že velbloud je ze všech stránek tím nejlepším prostředkem ve srovnání s ostatními zvířaty používanými k dopravě.⁶⁶ Evoluční adaptace velblouda na kruté prostředí bez dostatku vodních zdrojů je každopádně pozoruhodná. Pro nás jsou však důležité její implikace pro vývoj interakčních kapacit. V nomádském prostředí Arabského poloostrova (a nejenom zde) bylo používání velbloudů zcela zásadní a také do značné míry definovalo arabské nomády a jejich způsob života. Hodgson definuje dokonce *velbloudí*

63 McNeil: 1990, s. 431 – 432.

64 Jeffreys, Haldon, Cormack, eds.: 2008, s. 295 – 300.

65 viz. Wiesehöfer: 1996, s. 75 – 79.

66 Bulliet: 1990, s. 22.

nomádismus (camel nomadism), jako specifickou formu nomádismu a píše o ní, že „*Velbloudí nomádismus hluboko v poušti byl velice specializovanou formou života, jež předpokládala speciální technické a dokonce i sociální dovednosti.*“⁶⁷ Pro obyvatele pouštních pustin, žijících bez existence dobré infrastruktury, bylo používání velbloudů pro přepravu zboží zásadní. Jeho vlastnosti umožňovaly samotnou existenci karavany a potažmo i karavanního obchodu. Domestikace velblouda se dá považovat za technologický pokrok a jeho používání umožňovalo ekonomičtější způsob přepravy oproti kolovému transportu.⁶⁸

Dalším významným prostředkem dopravy, vedle velblouda, se na dlouhá staletí stal kuň. Důkazy jeho využití jako dopravního prostředku se datují do prvního tisíciletí před naším letopočtem⁶⁹ a jezdeckví bylo široce rozšířené jak mezi nomády, tak i v usedlých státních útvarech. Hojně se také využívalo koní ve vojenském sektoru. Například perská kavalérie byla se svou „obrněnou“ jízdou známá. Ammianus Marcellinus ji popisuje ve čtvrtém století n. l. a zmiňuje, že koně byly, stejně jako jezdci, kryti ve zbroji.⁷⁰ Stejně tak i Římané používali koně k vojenským účelům. Také pionýr geopolitiky Halford J. Mackinder⁷¹ popisoval výhody jízdy na koni po širokých stepních oblastech Euro-Asie. V těchto rozlehlých prostorách jízda na koních umožňovala nomádům pohybovat se přes ohromné vzdálenosti.

Říční přeprava a námořní přeprava jsou zcela jiný případ. Říční přeprava se mohla uskutečnit jenom na splavných řekách a na Blízkém východě se dá její výskyt pozorovat především v Egyptě a Mezopotámii. Archeologické nálezy dokazují, že během prvního tisíciletí před n. l. se stavěly lodě s použitím podobných prvků jako dnes. Již během antiky se Středomoří

67 Hodgson:1974, s. 147.

68 Bulliet: 1990, s. 217.

69 Buzan, Little: 2000, s. 194.

70 Daryae: 2009, s. 45.

71 Mackinder: 1904, s. 421 – 437.

hojně využívalo k plavbě obchodních i vojenských lodí. Ovšem technologie plavby, stejně jako stavba lodí a možnosti navigace, zažily svůj velký rozkvět až mnohem později.⁷² Období zámořských objevů a zaoceánské plavby přichází až s dobou vrcholného středověku. Nicméně i v období pozdní antiky se dá pozorovat význam plavby, ať již pro vedení války, pro obchod a přepravu zboží, či pro kulturní výměnu. Transport po vodě je sice omezený geografickými podmínkami a technologickými možnostmi, ale oproti pozemnímu transportu má tu výhodu, že je mnohem levnější.⁷³ S tímto typem dopravy je také spojena stavba potřebné infrastruktury. Lodě jsou nuceny nakládat a vykládat své zboží v bezpečí a rovněž v místě, které je tomu uzpůsobené. Po dlouhou dobu bylo umístění přístavišť závislé na geografických podmínkách, protože stavební technologie nebyly dostatečně vyvinuté.⁷⁴

Významnou roli při utváření interakčních kapacit měli i sociální instituce a normy,⁷⁵ které umožňovaly obchodní výměnu. Již od starověku, se například běžně používalo peněz a drahých kovů jako univerzálního prostředku směny. Také existovaly snahy o sjednocení měr a vah. Například Justiniánův zákoník se jimi zabýval.⁷⁶ Dalším předpokladem existence obchodních vztahů mezi jednotkami, které si byly kulturně, nábožensky i politicky vzdáleny, je existence norem a pravidel, které umožňovaly jejich vzájemné interakce. Buzan s Littlem zmiňují, že v období předmezinárodního systému musely existovat sociální instituce, které umožňovaly

72 McNeil: 1990, s. 519 – 521.

73 Silver: 1995, s. 85 – 86.

74 McNeil: 1990, s. 547.

75 Z důvodu krátkého rozsahu práce se nelze zabývat podrobným rozebráním těchto norem a institucí. To by vyžadovalo specializovanou studii.

76 viz. Hendy: 1985, s. 333.

jedincům zůstat integrovanými skrze rozsáhlá území i přes relativně nízkou úroveň komunikace.⁷⁷

2.3 Ekonomické procesy

Ekonomika, jak jí chápe Karl Polanyi, je zavedený proces interakcí sloužící k uspokojení materiálních potřeb, který vytváří životně důležitou součást každé lidské komunity. Bez ekonomiky v tomto smyslu nemůže fungovat žádná lidská společnost.⁷⁸

Pro Braudela je základní charakteristikou předindustriální ekonomiky koexistence neflexibilní, setrvačné, pomalu se vyvíjející ekonomiky, která byla do značné míry stále primitivní a (v limitované míře) ekonomickými silami, které jsou charakteristické pro moderní růst. Tedy na jednu stranu zde máme pastýře a sedláky, kteří žijí ve svých vesnicích bezmála stejným způsobem po staletí víceméně soběstačně a na druhou stranu se dají sledovat tržně orientované ekonomické síly a expandující kapitalismus, jež postupně vytvářel svět, kde žijeme dnes.⁷⁹

Tržní chování implikuje směnu. Ta je však značně zavádějícím termínem, neboť se dá rozdělit do dvou kategorií, a to podle vztahu k motivu zisku a podle rozsahu. Za prvé může být směna komerčního charakteru, jinými slovy hovoříme směně, která probíhá, když lidé nakupují a prodávají komodity – tedy klasický obchod. Takto mohou činit přímo; výrobce prodává na lokálním trhu své výrobky zákazníkovi, nebo nepřímo, a to prostřednictvím prostředníka, či kupce, který své živobytí má postavené na relativně levném nákupu a následném výhodném prodeji obvykle jinde. Tento

⁷⁷ Buzan, Little: 2000, s. 215.

⁷⁸ Polanyi: 1977, s. 31.

⁷⁹ Braudel: 1979, s. 5

typ směny (skrze prostředníka) je většinou stimulovaný existencí zemědělského přebytku a produkcí řemeslných výrobků na jedné straně a poptávkou na straně druhé a nepředpokládá osobní vztah mezi kupcem a prodejcem, neboť je pro oba důležitější zájem o danou komoditu.⁸⁰ Obchod umožňoval aktérům získávat zdroje, kterých bylo nedostatek a zároveň vytvářet zisk. Trh jak je obecně známo se řídí zákonem nabídky a poptávky. Vyjádřeno slovy Maxe Webera: „*Tržní chování je ovlivňováno racionální, cílevědomou bonbou za výdělkem*“.⁸¹

Druhým typem směny je nekomerční směna. Ta se sestává také z několika kategorií. První formou je na recipročním principu založená instituce předávání darů. Jedná se o pohyb zboží a služeb, jež je vyžadované sociálními obligacemi. Toto je doménou kmenové společnosti, ale přežívá i do starověku. Tento způsob směny se také označuje jako *dárkový obchod* (*Gift trade*) a skládá se především ze zboží, které je určeno elitám. Druhý nekomerční způsob směny je *redistribuce*. Zde hovoříme vybírání zboží a služeb (či spíše o právu na výběr zboží a služeb) centrem, které je následně přerozděluje svým podřízeným subjektům a poddaným, ať již kolektivně anebo individuálně.⁸²

Z definice ekonomického sektoru víme, že aktéři si potřebují zajistit přísun dostatečného množství zdrojů, aby byli schopni udržet si blahobyt a politickou moc. Ekonomická síla, se tedy generuje nejenom ve směně, ale i v produkci zdrojů, kterými po dlouhou dobu bylo zemědělství, pastevectví, či těžba surovin. Aktéry ekonomického procesu jsou nejenom politické jednotky, kmeny a říše, ale i soukromé subjekty – obchodníci. Ti však, ačkoliv požívají určité autonomie, nevytvářeli organizované jednotky podobné

80 Wickham: 2005, s. 694.

81 Weber: 1968, s. 636.

82 Laiou: 2002, s. 681 – 682.

dnešním firmám.⁸³ Budeme-li sledovat ekonomické procesy, je nezbytné se zaměřit na obchod, protože ten byl hlavním ekonomickým procesem starověkého a antického světa.⁸⁴

Obchodní výměna v období pozdní antiky probíhala velice čile mezi aktéry i uvnitř jednotek. Důkazem toho může být například Hedvábná stezka. Tato starobylá spojnice karavanních cest vedoucí mezi Čínou a západem se rozpínala přes 7 500 km. Její rozkvět umožňoval nejenom obchodní, ale i kulturní výměnu.⁸⁵ O objemu obchodu také vypovídají byzantské mince, které se nalézají na archeologických vykopávkách od Anglie až po Sibiř.⁸⁶ Obchod hrál skrze historii velice významnou roli, a to především pro ty, kteří měli vhodné geografické podmínky a kapacity pro jeho využití. Obchod probíhal tedy nejenom na lokální úrovni, ale i na meziregionální a také na kontinentální. Přispívala mu i značná propustnost politických, ačkoliv jsou i doklady o vybírání celních poplatků Byzancí, i Persií.⁸⁷ Avšak jak poznamenává Hodgson, dálkový obchod nikdy nebyl nikdy hlavním zdrojem příjmu městských center a ne všechny obchodní stezky byly vždy stejně významné. Největší význam pro agrární impéria doby předmoderní měla zemědělská půda a ti, kdo ji vlastnili tradičně patřili k nejmocnějším sociálním vrstvám.⁸⁸

2.4 Struktura Ekonomiky

Struktura vypovídá o způsobu jakým jsou aktéři organizováni v systému a i my ji takto rozebereme, ale rovněž je nezbytné podívat se

83 Buzan, Little: 2000, s. 233.

84 Buzan, Little: 2000, s. 219.

85 Agnew: 1997, s. 1.

86 Lopez: 1959, s. 74.

87 Robinson: 2010, s. 58 – 59.

88 Hodgson: 1970, s. 110.

podrobněji na strukturu ekonomik jednotlivých aktérů, protože její podoba nám vypoví mnoho o jejich vnitřním fungování a o jejich možnostech.

2.4.1 Struktura předislámského systému

V podstatě od doby, kdy noha prvního římského legionáře vstoupila do oblasti Blízkého východu až do poloviny sedmého století byly válečné konflikty mezi Persií a Byzancí v celku pravidelnou událostí⁸⁹ a ačkoliv se obě říše potýkaly s nepřáteli i na jiných hranicích, byl Blízký východ dominantně ovládan těmito dvěma hráči z hlediska vojensko-politického i ekonomického. Do příchodu sjednocené arabské moci, která definitivně změnila podobu systému, se zde nenacházel aktér, jež by byl schopný ohrozit primát těchto dvou velmocí (pomineme-li vliv například Lachmovců a Ghassánovců, kteří stejně existovali pouze jako nárazníkové státy sponzorované jednou, nebo druhou stranou).⁹⁰

To, že zde máme systém tvořený dvěma dominantními aktéry, vypovídá dost o fungování tohoto systému. Podle Waltze vzájemná závislost v bipolárním systému z hlediska vojenského a ekonomického rychle upadá.⁹¹ V souladu s touto tezí lze pozorovat i systém předislámského Blízkého východu. Máme zde dva dominantní aktéry z nichž ani jeden není silný natolik, aby zničil toho druhého.⁹² Oba tito aktéři se snaží v souladu s filozofií hry s nulovým součtem získat navrch nad sebou navzájem a nemohou si dovolit stát se závislými na sobě navzájem, ačkoliv, jak uvidíme, za účelem

89 Viz. Greatrex, Lieu: 2002..

90 Viz. příloha 7.5. Podoba Blízkého východu v polovině 6. století.

91 Waltz: 1979, s. 168.

92 Ačkoliv zde přistupuji ke generalizaci založené na studiu empirického materiálu o válkách a vývoji vztahů mezi oběma aktéry. Problémem je, že poslední velká válka předvečer islámského vzestupu byla značně devastující pro Byzantskou říši a Marschall Hodgson (Hodgson: 1974, s. 146.) polemizuje, že kdyby nebylo islámského příchodu, byla by to nakonec nejspíše Persie, kdo by dokázal vytvořit říši a následně kulturu, jež by se rozšířila do kontinentálních rozměrů obdobně jako se tomu stalo u islámu.

zajištění zisku v dobách míru rádi přistupují ke vzájemně výhodnému konsenzu.

Podívejme se na následující příklad formování struktury za účelem zajištění stabilního zisku, který popisují Dignas a Winter.⁹³ Přestože mnoho válek mezi oběma aktéry bránilo nepřetržitému obchodu, tak obě strany projevovaly silný zájem v blízkých ekonomických vztazích. Primárně za účelem zajištění zisků z celních poplatků byl vytvořen diplomatický rámec, který určoval podmínky regulující výměnu zboží. Bylo uzavřeno mnoho dohod mezi říšemi, které se zaměřovaly na úpravu ekonomické a s obchodem související problematiky.

Vztahy mezi aktéry se měly tendenci zlepšovat pokud šlo o prospěch z obchodu a především potom o dovoz luxusního zboží z dálného východu, vesměs nejvíce hedvábí a hedvábných výrobků, které měly vysokou cenu. Ze starověkých záznamů vyplývá, že široká škála zboží importovaného z východu muselo být „procleno“. Například koření, kadidlo, drahokamy, ale i zvěř, nebo zotročení indičtí eunuši.

Nicméně ve velké míře byla celá éra fungování byzantsko-perského systému na Blízkém východě poznamenána imperiálními ambicemi obou aktérů. Jak je zřejmé z historických záznamů, měli obě říše tendence využívat slabostí a krizí svého protivníka, ať již ekonomických, politických nebo sociálních a v těchto dobách také podnikaly vojenská tažení, jejichž cíle měli jasně imperialistický podtext a jejich účelem byla snaha o dominanci.⁹⁴

Jaké postavení tedy v rámci struktury systému zaujímal Arábie a její obyvatelstvo? Před příchodem islámské éry stála Arábie na periferii

⁹³ Dignas, Winter: 2007, s. 195 – 196.

⁹⁴ Dignas, Winter: 2007, s. 54.

blízkovýchodní imperiální společnosti a značně zaostávala z hlediska stupně vývoje. Spíš by se dala se stavem svých institucí zařadit do období starověku. Zatímco byl imperiální svět primárně zemědělský, byla Arábie pastevecká a zatímco obyvatelé impéria vyznávaly monoteismus, byla Arábie dominantně pohanská a zatímco byl imperiální svět politicky organizovaný, byla Arábie politicky fragmentovaná.⁹⁵

Zároveň byla Arábie vždy v blízkém kontaktu s říšskými regiony a také silně pod jejich vlivem. Neexistovala zde žádná fyzická hranice mezi Arábií a zbytkem Blízkého východu a díky tomu nebyla izolovaná. Arabové mohli volně migrovat po krajině a také tvořily většinu populací pouštních oblastí Sýrie a Iráku. Arabové žijící v Úrodném půlměsíci sdíleli politické normy, náboženské pohledy, ekonomické procesy a prostor se společnostmi kolem sebe. Arábie byla dále spojena ke zbytku regionu obchodními styky skrze obchodníky, ale i politickými zásahy a diplomatickými styky s říšemi, které si chtěli zajistit především obchodní privilegia a potažmo i strategické zájmy.⁹⁶ Dá se říci, že dopad velmocenské politiky na beduínský svět byl velký a naopak vliv Arabů na politiku velmocí byl malý.⁹⁷

Arábie a především potom její oblasti, kde mohli existovat politické útvary založené na usedlé zemědělské činnosti, hrála roli v mocenských šarvátkách obou říšských aktérů. Důvodů proto lze hledat mnoho od politické dominance, a tím i zajištění obchodních monopolů, až po náboženské důvody. Příkladem toho může být vojenská intervence byzantského spojence Etiopie. Roku 520 se etiopský *negus* vylodil na arabských březích Rudého moře a následnou vojenskou expedici završil vyvrácením Himjárského království na jihozápadě země. Důvodem k tomuto

95 Lapidus: 2002, s. 9 – 10.

96 Tamtéž.

97 Robinson: 2010, s. 91.

kroku byla perzekuce křesťanských obyvatel království ze strany judaistické vládnoucí třídy. Etiopská přítomnost a okupace jižní Arábie trvala bezmála padesát let a nebyla by možná bez podpory Byzance. Během této doby byly Etiopie a Byzantská říše blízcí spojenci a účinně ovládly nejenom jih poloostrova, ale i Rudé moře, ze kterého vytvořily křesťanský prostor a mocenskou sféru vlivu Byzance.⁹⁸

Tato okupace byla však razantně ukončena vpádem sasánských vojsk roku 572, přičemž následoval úpadek jihu. Důvod pro to byl prostý. Sasánská říše si potřebovala zajistit kontrolu nad Adenským zálivem, aby mohla limitovat byzantský obchod v Rudém moři a zároveň zajistit přesun obchodních tras směrem k sobě.⁹⁹ Jižní Arábie a politické útvary, které zde fungovaly dlouhá staletí, byly významnou spojnicí mezi obchodem, který fungoval mezi oblastí Indického oceánu a oblastí Středomoří. Tato spojnice vedla z Indie k břehům Somálska poté do Úrodného půlměsíce a odsud dále do Evropy a až do doby oceánských objevů, kdy Vasco da Gama a Portugalci otevřeli cestu kolem Afriky, se jednalo o nejdelší obchodní trasu historie.¹⁰⁰

Nejenom jižní Arábie byla prostorem pro vývoj mocenských vztahů impérií. V oblastech sousedících s Úrodným půlměsícem, které byly částečným mocenským vakuem, byly arabské kmeny přímo podporovány a využívány oběmi mocnostmi. Díky této podpoře se zde etablovala rodová šlechta, která byla schopna sjednotit kmeny do větších svazů a vytvořit stabilní státní útvary. Řeč je samozřejmě o Lachmovcích se sídlem v Híře na pomezí Iráku a Ghassánovcích v Jordánsku.¹⁰¹

98 Shahid: 1979, s. 25.

99 Wiesehöfer: 1996, s. 196 – 197.

100 Holt, Lambton, Lewis, eds.: 1970, s. 16.

101 Hrbek: 1972, s. 11.

Snaha o nastolení dominance v periferních královstvích se dá sledovat od 4. do 6. století. Po destrukci Palmyry a Petry v Jordánsku se Římané snažili bránit hranice svých provincií skrze rekrutování Arabů proti jiným Arabům a proti Sasánovcům. Na konci pátého století byly v čele kmenových svazů v těchto místech pokřtění Ghassánovci, kteří stáli jako nárazníkový stát pro ochranu syrských a palestinských hranic. Stejně tak i Sasánovci začali svou podporou vytvářet nárazníkový stát. Lachmovci z Híry byli koalici aramejských a křesťanských arabských kmenů.¹⁰²

Pro doplnění obrázku tohoto období politických zvrátů před příchodem islámu je nutné ještě zmínit, že království, jež byla na jihu, prožívala období značné moci před příchodem zahraničních vojsk a byla schopná utvořit říši, která sponzorovala klientský státní útvar obdobným způsobem jako oba hlavní aktéři. Jednalo se o království Kindů ve střední Arabii, ale jak píše profesor Hrbek:¹⁰³ „*Všechny tyto státy (tedy Lachmovci, Ghassánovci, Kindovci a jihoarabští Himjárité) však byly v době před Muhammadovým vystoupením oslabeny nebo zanikly; neměly proto žádný vliv na vznik islámského státu ani po praktické, ani po teoretické stránce*“. S tímto citátem lze samozřejmě souhlasit, ale otázkou je, zdali to právě nebylo ono mocenské vakuum, které přispělo vzestupu islámu?

Do určité míry ano, protože jak je zřejmé z historie, hrály tyto státy roli ve vzájemných válečných taženích obou impérií, ale zhruba kolem roku 580 došly obě říše k závěru, že se jejich podpora nevyplatí a tedy koncem šestého století tato království zanikla. Nicméně měla tato finanční i materiální podpora značný dopad na následující období. Důvodem je, že obyvatelé pouštních oblastí se staly bohatšími, více organizovanými a především

102 Lapidus: 2002, s. 14.

103 Hrbek: 1972, s. 11.

vojensky efektivnějšími, než kdy dříve, píše Robinson a dodává, že: „*Džin nemůže být vrácen zpět do labve*“, čímž obrazně řečeno poukazuje na následující události sedmého století a jejich spojitost s říšskou politikou podpory beduínů.¹⁰⁴

2.4.2 Struktura na úrovni jednotek

Centrálním charakterem Blízkého východu, během století před příchodem islámu, byla městská merkantilistická ekonomika. Město bylo hlavním sídlem obchodníků a dalších osob zainteresovaných v komerčních ekonomických procesech. Nicméně přes 90% populace sídlilo na venkově, kde žili převážně ze zemědělství a na lokální výměně zemědělských produktů.¹⁰⁵ Avšak odlišnosti mezi aktéry zde existovaly a každý aktér se potýkal s vlastními problémy, jež plynuly z kombinace vnitřních a vnějších faktorů.

2.4.2.1 Byzantská ekonomika a krize v sedmém století

Ekonomika Byzantské říše byla do velké míry centrálně řízena. Stát měl mnoho nástrojů jak zasahovat do běhu hospodářských procesů a také jich využíval. Do velké míry je to dáno politickou a sociální organizací vnitřní struktury říše. Stát, a především potom císař, byli svrchovanými vlastníky veškerého území a tím i majetku, který na něm ležel a stát mohl taktéž kdykoliv konfiskovat soukromý majetek. Důkazem rozsahu této skutečnosti je, že ani církve a její představitelé nebyli vůči tomu imunní. Státní zásahy v soukromém sektoru se netýkaly pouze sféry pozemků, majetku a daní, ale zahrnovaly širokou škálu ekonomických aktivit, o nichž je bohužel málo známo.¹⁰⁶

104 Robinson: 2010, s. 92 – 93.

105 Berkey: 2003, s. 5.

106 Kazhdan: 1993, s. 97 – 98.

Jako základní klíč k formování byzantských sociálních vztahů v rané byzantské éře (tj. mezi 4. a 7. stoletím) sloužila distribuce pozemkového majetku. Byzantská ekonomika byla velmi komplexní. Její substruktura byla založena na soukromém vlastnictví a soukromých podnicích. Základní ekonomickou jednotku zde tvořila nukleární rodina, jejíž význam, jak naznačují data, vzrostl koncem pozdní doby římské.¹⁰⁷ Také se dá pozorovat vysoká korelace mezi mocí a vlastnictvím půdy. Členství ve vyšších vrstvách byzantské společnosti bylo specificky spojené s vlastnictvím určitého typu agrárního majetku známého jako *Chôrion*, což byla jakási správní vesnická jednotka. Nejenom korelace mezi mocí a pozemkovým majetkem, ale i mezi sociálním statusem a pozemkovým majetkem se zdá být blízká a s využitím marxistické terminologie se dá říci, že zde existoval určitý třídní systém, který vycházel z vlastnictví výrobních prostředků, jimiž byla zemědělská půda.¹⁰⁸

Až s podivem je srovnání podílů státního příjmu odváděného ze zemědělských zisků a obchodu. Michael Hendy uvádí, že tento poměr se pohybuje hodnotách 95% zemědělství a 5% obchod v pátém a šestém století a 80% a 20% ve prospěch zemědělství ve čtrnáctém století.¹⁰⁹ Zcela dominantní zdrojem příjmů bylo zemědělství i v sedmém století, a to jak pro stát, tak i pro církve a soukromý sektor. Cena pozemní přepravy byla dosti vysoká, a proto byl obchod se zemědělskými produkty, krom lokalizovaného trhu, skoro neexistující. Výjimkou byla pouze státem dotovaná přeprava obilí.¹¹⁰ Z toho lze usuzovat, že zemědělství bylo nejenom dominantním modelem výroby, ale i hlavním zdrojem státních zisků v pozdní antice. Také to implikuje fakt, že stát nebyl příliš závislý na obchodu a nebyl potenciálně ohrožen jeho úpadkem, ale naproti tomu byl do velké míry závislý na

107 Tamtéž.

108 Haldon, ed.: 2009, s. 98.

109 Hendy: 1985, s. 157.

110 Haldon: 1990, s. 26.

množství půdy, kterou kontroloval, která ležela v hlavních zemědělských oblastech a především potom na daních, které byly odváděny do státní pokladny z pozemkového majetku.

Zisky z půdy však byly ovlivňovány mnoha faktory. Pomineme-li nyní vnější vlivy, jež ovlivňovaly byzantskou ekonomiku, jako byla ztráta území v důsledku vojenské expanze nepřátel říše a zaměříme-li se na vnitřní faktory, je možné sledovat několik hlavních událostí, které měli dopad na stav hospodářství státu, které se projevily v celkové krizi státu, jež se plně rozvinula během sedmého století. Jako první lze zmínit demografickou krizi. V předindustriální společnosti, jakou byla i Byzantská říše, byl jedním z nejdůležitějších ekonomických zdrojů bezesporu lidská síla. Půda bez sedláků byla neužitečná pro hospodářství státu. Lidský faktor má proto zásadní postavení při sledování ekonomického výkonu pozdně antického státu a jeho ekonomického sektoru.¹¹¹

V období od šestého století až do islámské expanze je zaznamenán stabilní úbytek obyvatelstva říše. Přesná čísla bohužel nemáme, ale existují odhady. E. Stein uvádí populaci na 30 milionů během vlády Justiniána (527 – 565). Nicméně podle J. C. Russella byl počet byzantského obyvatelstva zhruba 21 milionů kolem roku 600.¹¹² Kaegi se drží rozmezí mezi 17 a 27 milióny obyvatel kolem roku 630 a také dodává, že to odpovídá zhruba 20% až 40% úbytku od doby druhého století, kdy se odhadoval počet obyvatel na 28 – 34 milionů. Tento pokles byl způsoben kombinací několika vlivů, z nichž nejvíce viditelné byly válka a mor.¹¹³ Vypuknutí morové rány, která vešla do historie názvem Justiniánský mor, bylo předělem pro demografický vývoj státu. Pandemie se převalovala přes východní Středomoří v osmnácti

111 Laiou: 2002, s. 47.

112 Tamtéž.

113 Kaegi: 1992, s. 27.

vlnách průměrně jednou za dvanáct let mezi roky 541 a 750 devastovala populaci.¹¹⁴

Dalšími negativními vlivy byly invaze, které na území říše podnikali Avaři, Slovanské kmeny, Bulhaři, Germáni, Peršané a nakonec Arabové. Nájezdy barbarů, hladomory,¹¹⁵ ale i například nákladné a vyčerpávající vojenské znovudobytí ztracených provincií na západě, které lze považovat za vrchol jinak úspěšné vlády Justiniánovi, se stalo přispívajícím faktorem populačního úbytku, neboť jeho cena v lidských životech, masivní depopulaci venkovských oblastí a finančních prostředcích vynaložených na něj, byly vcelku neúměrné jeho ziskům.¹¹⁶

Stejně tak náročné byly i války s Persií, které měly i dopad na devastaci některých zemědělských oblastí a s tím také související okupace Egypta a Syropalestiny během první poloviny sedmého století. Kombinace těchto vlivů se později projevila ve značné vyčerpanosti říše. A ačkoliv se Římanům podařilo pod vedením císaře Herakleia¹¹⁷ vypudit Peršany z Egypta a Syropalestiny a s velkou slávou navrátit Svatý kříž do Jeruzaléma roku 628, tak si válka vybrala svou daň a netrvalo dlouho a říše se ocitla pod útokem nového nepřítele, jehož síly nebyly vyčerpány.¹¹⁸

2.4.2.2 Ekonomická struktura Sasánovské Persie

Pomineme-li různá specifika, kulturní, náboženské, sociální a jiné „drobné“ rozdíly, tak můžeme s klidem tvrdit, že vnitřní struktura Perské říše byla velice podobná té byzantské. Rovněž zde existoval hierarchický systém

114 Jefreys, Haldon, Cormack, eds.: 2008, s. 310.

115 Lopez: 1959, s. 70.

116 Jefreys, Haldon, Cormack, eds.: 2008, s. 310.

117 Viz. Kaegi: 2003.

118 Dignitas, Winter: 2007, s. 49.

politické moci, kde vladař sice nebyl císařem, ale byl *králem králů*,¹¹⁹ a požíval vysoké autority a pravomocí nad svými poddanými. Obdobně byla organizovaná i ekonomická struktura a daňový systém a zdá se rovněž, že podobné byly i problémy, se kterými se Persie musela potýkat. Zatímco Římany trápily nájezdy Germánů, Slovanů a jiných „barbarů“ ze západu a severu, tak Persii napadali nájezdníci z východu. Příkladem mohou být tzv. Hepthalité, neboli „Bílí Hunové“, kteří se pro Sasánovce stali během čtvrtého století ještě větší hrozbou než Římané. Jejich válečné tažení směrem do Íránu z východu bylo završené dvěma porážkami (465 a 484) sasánského panovníka Firúze (Peroze) a následnou platbou holdu, který, v kombinaci s hladomory, přivedl říši na pokraj vnitřního kolapsu.¹²⁰

Perská ekonomika byla rovněž velice podobná římské. Zemědělství spolu s obchodem tvořilo jeho páteř. Nejvíce záznamů o jejím fungování se dochovalo z provincie Chúzistán. Odsud je doloženo, že Sasánovci investovali nemalé prostředky do stavby přehrad a rozvoje zavlažovacího systému a také existují důkazy o přesídlování obyvatelstva, častokrát to byli zajatí řemeslníci a jiní pracovníci, které stát využíval pro zlepšení svého hospodářství. Například rozvoj chúzistánského textilního průmyslu byl možný díky deportaci syrského obyvatelstva zběhlého v této činnosti. To se týkalo i jiných odborníků, jako byli stavitelé, kameníci, zedníci, apod., kteří byli do státu přesouvání většinou z římských území, které dobyla Persie (což samozřejmě mělo neblahý vliv na byzantské hospodářství).¹²¹

119 Nicméně za zmínku jistě stojí dodat, že od třetího století až do konce sasánské moci se tato dynastie potýkala s vnitřní politickou nestabilitou a nikdy nedosáhla takové centralizace moci jako její předchůdci Parthové. Ovšem nezdá se, že by to bránilo jejím zahraničně politickým ambicím. Pourshariati: 2008, s. 52.

120 Robinson: 2010, s. 109.

121 Wiesehöfer: 1996, s. 192 – 193.

Ze záznamu neznámého autora ze 4. století, se dá v dokumentu *Expositio Totius mundi et gentium* vyčíst sasánská obchodní politika. Tento dokument říká, že z velice sobeckých důvodů povolovali Sasánovci obchodníkům ze sousedních oblastí obchodovat na svém území podle svého uvážení, neboť sami měli dobré zisky ze směny s luxusním zbožím, a to nejenom hedvábím, ale drahokamy, kořením a slonovinou.¹²² Význam obchodu pro Persii dokládá i zmíněná intervence do jižní Arábie, která se udála, aby byla oslabena pozice obchodního monopolu Byzance.

Na rozdíl od svého byzantského protivníka se Persie stala během rané islámské expanze kořistí muslimského státu a její kultura a náboženství postupně zanikly, či spíše byly postupně transformovány a inkorporovány do islámské kultury a došlo k jejich postupnému nahrazení. Do sedmého století nastoupila Persie jako silná říše a také tak jednala. Nastala doba jejího mocenského vzestupu, ale netrvalo dlouho a tento vzestup se změnil v pád, který znamenal faktický konec Sasánovské říše. Po nástupu islámu se perské dějiny začaly ubírat novým směrem a ačkoliv jedna říše zanikla, tak byla oblast někdejší Persie stále důležitým dějištěm a z popela staré říše mělo během několika následujících staletí vzniknout mnoho nových státních útvarů, které taktéž sehrály důležitou roli v dějinách mezinárodních vztahů.

Již několikrát jsme zde narazili na události, které mnoho pozdějších autorů začalo označovat za poslední velkou válku antiky.¹²³ V souvislosti s Persií je nutné jí zmínit, neboť to byly právě Peršané, kteří jí začali a pro ně se také stala ve svém důsledku likvidační událostí. Válečný konflikt, do kterého zemi uvrhl Husrav II., se stal jedním z nevíce devastujících a nejdéle trvajících konfliktů mezi Byzantskou říší a Persií. Z hlediska lidských zdrojů a

¹²² Dignas, Winter: 2007, s. 195 – 196.

¹²³ Viz. příloha 7.6.

materiálních ztrát neměl tento konflikt obdoby ve světě pozdní antiky.¹²⁴ Tato válka měla několik fází. Během prvních dvou, které proběhly mezi lety 603 – 610 a 610 – 621, se Peršanům podařilo ovládnout postupně Arménii, celou Mezopotámii, dále následovala Syropalestina, Egypt a sasánovská vojska se dostala až na dohled samotné Konstantinopole. Nechybělo mnoho a Byzance se stala klientským státem Persie. Jak však víme, štěstí se nakonec obrátilo a válka skončila nezdarem a pro Husrava II. sesazením z trůnu.¹²⁵ Pro Persii byl výsledek války velkým otřesem, neboť se z pozice, kdy měla na dosah světovou dominanci dostala do pozice poraženého státu, který byl částečně pod okupací.¹²⁶ Toto mělo samozřejmě neblahý vliv na vnitropolitické fungování a také na ekonomiku říše. Mezopotámie byla Herakleiovým tažením podstatně zdevastována a monarchie se ocitla bez prostředků a bez prestiže, a to v momentě, kdy se do země chystala vtrhnou islámská vojska.¹²⁷

Shrneme-li ekonomiku Persie v období vlády Sasánovské dynastie, dá se tvrdit, že Sasánovci vytvořili novou ekonomickou síť na Blízkém východě, která nahradila arsakovský systém. Investice do přehrad, zavlažování a jiných vodních děl a pozemních komunikací jsou dokladem snahy o zajištění příjmů a rovněž důkazem o čilé ekonomice říše. Přisun zahraničních pracovníků a spolu s nimi i vznik královských dílen vypovídají o vzniku nového typu produkčních mechanismů. I přes málo záznamů o fungování ekonomiky říše lze, díky nálezům sasánovských mincí ve velkých počtech, vidět snahu o podporu monetární ekonomiky, což byl posun od dob Arsakovské říše. Války s Římany, částečně vedené za účelem zajištění konkurenceschopnosti sasánských obchodníků v zahraničním obchodu, jsou také významným hybatelem tamních mezinárodních vztahů. Díky své geografické pozici, mezi

124 Pourshariati: 2008, s. 140.

125 Tamtéž, s. 141 – 142.

126 Kaegi: 1992, s. 49.

127 Cameron, Ward-Perkins, Whitby, eds.: 2000, s. 661.

Římem a Čínou, držela říše klíč k mezinárodnímu obchodu. Ovšem spolu s intenzifikací válek mezi oběma aktéry se dá rovněž pozorovat úpadek obchodních aktivit, stejně jako investic do stavebních projektů a postupný úpadek ekonomiky, který snižoval státní příjmy. To bylo především patrné na konci sasánovské éry.¹²⁸

2.4.2.3 Předislámská Arábie

Již výše jsme narazily na určité aspekty života v Arábii. Jednak jsme rozebrali vliv životního prostředí a dále i působení velmocenské politiky. Abychom však pochopili proč a z jakých důvodů byl islám tak úspěšný při sjednocování arabského obyvatelstva, je důležité zohlednit alespoň ty nejdůležitější aspekty plynoucí z vlivu ekonomické sféry života uvnitř poloostrova. Je samozřejmě těžké odlišovat čistě vnitřní faktory od vnějších vlivů, neboť, jak víme, byla Arábie periferií a vliv okolních mocností zde působil po staletí. Nicméně se pokusíme vytvořit obrázek vnitřního ekonomického fungování a především faktorů, jež byly vlastní klíčovými místům, jako byla Mekka.

Nesmíme zapomínat, že ekonomické podmínky uvnitř poloostrova se lišily místo od místa, podle toho zdali daná komunita byla nomádská, usedlá, anebo polo-nomádská. Jak jsme již uvedli výše, byl jih Arábie vhodný pro usedlý život a farmaření, ale i zde byl významný obchod, především s kořením a kadidlem. Ve zbytku poloostrova byla ekonomika velice jednoduchá. Většina arabských beduínů žila z pasení koz, ovcí, velbloudů a koní a jiní beduíni žili i z částečné zemědělské činnosti, kterou jim umožňovalo pěstování datlí a jiných plodin, které byly schopné přežít v krutých podmínkách poloostrova. Dá se říci, že zde existovala určitá symbióza mezi úplnými nomády a usedlejšími obyvateli oáz a vesnic. Nomádi

128 Daryaee: 2009, s. 149.

vyměňovali své produkty jako kůži (což byla velice důležitá komodita) za obilí a nástroje. Beduíni vesměs hráli důležitou roli v ekonomickém rozvoji oblasti. Kromě směny produktů nabízeli i své služby jako ochránci karavany, nebo chránili usedlé obyvatele před nájezdy jiných kmenů.¹²⁹

Nájezdy za ekonomickým ziskem byly v předislámské Arábii běžnou událostí. Kmen, který se ocitl v situaci, kdy nebyl schopen živit své členy, se sjednotil k vojenské invazi do míst, kde obyvatelé měli více než dostatek. Mnohdy to byly právě usedlé zemědělské oblasti. Tato činnost byla čistě záležitostí relokace zdrojů a nešlo o krveprolití, či zabíjení cílového obyvatelstva, pokud to nebylo zcela nutné. Po příchodu islámu byla tato praxe určitým způsobem ošetřena vytvořením pravidel, která měla zabránit destrukci a masakrům dobývaného obyvatelstva. Dá se říci, že nájezdy za ekonomickými zisky byly přejaty islámem a z určitého hlediska lze pozorovat islámský zábor Blízkého východu, jako pokračování této praxe.¹³⁰

Životem předislámské Arábie se zabývalo již bezpočet autorů a bylo by vcelku zbytečné rozebírat veškeré sociální, náboženské a kulturní aspekty tamní populace podrobně i zde. Místo toho se ještě vrátíme k otázce ohledně mocenského vakua a jeho vlivu na příchod islámu z podkapitoly 2.4.1. Irfán Shahíd píše,¹³¹ že spolu s úpadkem klientských států začal vznikat v Arábii nový svět. Svět vývoje vnitřní Arábie, ve kterém se začali beduíni usazovat v oblasti Hidžázu kolem města Mekka. Toto město rostlo v tichosti a politické nezúčastněnosti na událostech okolního světa a jak poznamenává Hrbek¹³² byla Mekka přísně neutrální. Mekka ležela na významné křižovatce obchodních tras západu poloostrova a jak víme z historie, tak se měla stát

129 Cameron, Ward-Perkins, Whitby, eds.: 2000, s. 686 – 688.

130 El-Ashker, Wilson: 2006, s. 8 – 9.

131 Holt, Lambton, Lewis, eds.: 1970, s. 22.

132 Hrbek: 1972, s. 15.

místem dalšího klimaxu arabských dějin od doby úpadku Palmyry. Po stoletích nelehkého družení se zahraničnímu mocnostmi se nyní beduíni začali asociovat s mekkánskými Araby, kteří byli nejenom nezávislí, ale taktéž začali vytvářet kulturní a politické prostředí, jež jim bylo blízké.¹³³

Zde se nám však objevuje další otázka, a to: Proč zrovna Mekka? Budeme-li sledovat ekonomické aspekty, tak lze vyčíst několik významných vlivů, jež přispěli rozvoji tohoto města a politickému a ekonomickému vzestupu kmene Kurajš, do něž se měl později narodit i budoucí prorok islámu Muhammad.

Asi nejvýznamnějším faktorem z hlediska ekonomického je pro Kurajšovce bezesporu obchod. Již několikrát jsme jej zmínili a nepřímo o něm v souvislosti s Mekkou a Arábií hovořili, ale bude lepší uvést konkrétní důkazy. Kurajšovci dokázali využít situace po rozpadu himjárské moci na jihu země. Povedlo se jim oživit obchodní trasu do Sýrie, tedy mezi severem a jihem, a zároveň se jim podařilo získat větší podíl obchodu na trase z Abyssínie (Etiopie) do Sasánské říše na ose západ – východ,¹³⁴ což bylo samozřejmě přímou korelací s geopolitickou změnou, kterou byla etiopská okupace jihu poloostrova. Ta měla na Mekku dalekosáhlé následky, neboť nejenom, že došlo k destrukci jihoarabské moci, ale během jejího průběhu se ustavily i obchodní vztahy mezi Mekkou a Etiopií, které poté pokračovaly i po jejím skončení.¹³⁵

Zdá se být paradoxní skutečností, že destrukce ekonomiky v Levantě, která byla výsledkem série římsko–perských válek a následné byzantské krize včetně dýmějového moru, jež řádil Středomořím, se pozitivně podepsala na

133 Tamtéž.

134 Jandora: 1995, s. 335.

135 Tamtéž, s. 341.

ziscích z obchodu, který byli schopni Kurajšovci organizovat směrem do byzantské Syropalestiny.¹³⁶ Zvláště se o to zasadil prorokův předek Hášim, který se setkal s byzantskými vůdci v Sýrii a přesvědčil je, že mekkánské výrobky, jsou lepší kvality a za nižší ceny než od konkurence (například městečka Ṭá'if).¹³⁷ Patricia Crone specificky píše o význam obchodu s kůží mezi Mekkou a byzantskou armádou, jež sídlila v Jordánsku a Sýrii (Zde byla hraniční oblast a proto zde po dlouhá staletí měla armáda trvalé působišťe.¹³⁸). Římská armáda totiž spotřebovala enormní množství kůže. Odhadem se uvádí, že na 5000 mužů standardní legie je potřeba kůže z nějakých 65 700 koz nebo teletiny.¹³⁹ Je zřejmé tedy, že kromě standardního obchodu s kořením, kadidlem a jiným cennými komoditami¹⁴⁰ generovali Kurajšovci svůj zisk i z dodávek pro armádu.

Nejenom dálkový obchod byl zdrojem příjmů mekkánského obyvatelstva. Mekka se rovněž stala důležitým obchodním centrem na lokální úrovni, čemuž přispívala i svatyně boha *Hubala*, ze které vznikla pozdější Ka'ba. Zde se pravidelně, již v předislámské době, konaly náboženské poutě a s tím spojené trhy. Kurajšovci samozřejmě jako dobří obchodníci dokázali využít situace a nejenom, že s poutníky obchodovali, ale i jim prodávali potraviny a vybírali od nich daně.¹⁴¹ Výhoda spojení poutního místa s trhem byla pozitivní i z hlediska, že během poutí bylo zakázané prolévání krve v Mekce. Poutníci a obchodníci tedy mohli beze strachu putovat do Mekky a obchodovat zde, což značně stimulovalo zdejší komerční aktivity.¹⁴²

136 Cameron, Ward-Perkins, Whitby, eds.: 2000, s. 696.

137 Ibrahim: 1982, s. 345.

138 O působení římské armády v Jordánsku blíže viz. Kennedy: 2004.

139 Crone: 2007, s. 65.

140 Viz. Crone: 2004.

141 Cameron, Ward-Perkins, Whitby, eds.: 2000, s. 696.

142 Crone: 2004, s. 168.

Bylo by chybou na tomto místě opomenout zmínit vliv těžby drahých kovů v Hidžázu, které se, jak naznačují nové objevy, také do velké míry podílely na stimulaci ekonomiky a po boku dalších obchodních aktivit pozitivně ovlivňovaly růst tamní ekonomiky. Speciálně o tomto tématu píše Gene Heck, který je toho názoru, že zlaté, stříbrné a měděné doly Arabského poloostrova pomohly rozvoji obchodních aktivit a expanzi komerční směny, která je tak charakteristická pro islám.¹⁴³

3 PŘÍCHOD ISLÁMU

Tato kapitola bude koncipovaná odlišným způsobem. Nebudeme zde již rozebírat geografii jednotek, interakční kapacity a ekonomický proces, neboť jejich podoba zůstává vesměs stejná i v tomto období. Naproti tomu se zaměříme především na proměnu struktury, a to jak na úrovni jednotek, tak i na úrovni systému (popřípadě se dostaneme i na úroveň jednotlivce). Budou nás zajímat jednak události proběhnuvší v samotné Arábii, které souvisejí se vznikem islámské ummy a poté arabská expanze a její dopady na Blízký východ a stejně tak je nutné podívat se na dopad proměny systému pro Byzantskou říši.

3.1 Etablování islámské moci na Arabském poloostrově

První očividnou změnou, která se udála v systému, byla změna hlavních aktérů. Ze hry vypadla Sasánovská Persie a místo toho se objevila islámská moc. Muslimský stát se však také vyvíjel a postupně expandoval. Změny tedy probíhaly nejenom navenek, ale i uvnitř a je nutné je zohlednit.

¹⁴³ Heck: 1999, s. 389.

3.1.1 Mekkánské období a prvopočátek islámu

Ne všechny události se dají vysvětlovat z hlediska ekonomického, ale i za příchodem islámu se dají vypožorovat ekonomické vlivy. Není zde prostor rozebírat učení proroka Muhammada, ale určitou odbočku pod úroveň jednotek si dovolíme a podíváme se na život prorokův a jeho blízkých, kteří se stali hlavními tvůrci věrouky, jež položila základ budoucímu impériu. Zde je důležité si uvědomit, že existuje souhra mezi úrovněmi analýzy a jednotlivců se může stát vlivným natolik, že ovlivní i změny v rámci systému.

O vzestupu Mekky jsme již hovořili, ale v souvislosti s tím jsme nezmínili, jaké byly jeho negativní dopady na život tamního obyvatelstva. Obchodní úspěch kmene Kurajš měl i stinné stránky. Jenou z nich byly i boje, které probíhaly o zisky z obchodu mezi jednotlivými klany, které kmen tvořily. Klany se lišily podle důležitosti. Tu udával jednak počet jeho členů, ale i úspěch na komerčních aktivitách. Vůdcové těch mocnějších klanů byly zároveň důležití obchodníci, kteří získali monopolistické postavení nad určitými aspekty mekkánského obchodu.¹⁴⁴ Muhammadovo zjevení nebylo mnohými přijato příliš vřele, neboť jeho kázání se stalo ostrou sociální kritikou poměrů, které v Mekce panovaly. Morální standardy beduínské společnosti zde, díky vzestupu komerčních aktivit, přestaly do velké míry platit. Kmenová solidarita, jež patřila k hlavním atributům obyvatel pouště, byla nahrazována novým sociálním řádem, který udávala ekonomická nerovnost. Nevraživost, jež se dostavila prorokovi z řad bohatých Kurajšovců, byla vykoupena naopak úspěchem mezi chudšími členy kmenů, kteří byli v bohatých rodinách ve špatné pozici, nebo jinými pocházejícími z chudých rodin. Dalšími konvertity byli otroci, či osoby bez kmene. Tedy

144 Holt, Lambton, Lewis, eds.: 1970, s. 34.

osoby, jež byly v daném socioekonomickém systému ve znevýhodněné pozici a měli špatný přístup ke zdrojům a potažmo i nemožnost sociální mobility.¹⁴⁵

Pro všechny tyto osoby byl islám lákavý, protože islámské ekonomické principy do sebe zahrnují zmírňování chudoby a redistribuci majetku. Skutky charity jsou buďto dobrovolného charakteru (*sadaqa*) nebo povinné (*zakát*). Zakát je náboženskou povinností a patří mezi Pět pilířů islámu. Korán káže majetným muslimům, aby část svého majetku dali na charitu. Během počátečních dekád islámské periody byl zakát centrálně vybírán a přerozdělován vládním úředníkem a stal se efektivním nástrojem v boji proti chudobě.¹⁴⁶

Tyto myšlenky jsou nejenom odrazem socioekonomické nerovnosti, kterou prorok viděl ve fungování mekkánské společnosti, ale kterou sám zažil. Muhammad se narodil jako pohrobek a jako takový nemohl dle zvyklosti dědit otcův majetek, načež mu byla uzavřena, i přes jeho schopnosti, cesta mezi vnitřní kruhy významných kupců. Do svých pětadvaceti let zažíval krušné chvíle, ze kterých mu pomohla najít cestu jeho budoucí žena Chadídža, která jej zaměstnala.¹⁴⁷

Po smrti svého strýce Abú Tálíba a své ženy Chadídži neměl prorok v Mekce zastání. Proto se rozhodl spolu se svými věrnými přesídlit do Jathribu, což byla oáza nacházející se severně od Mekky na karavanní stezce. Na jeho počest město přejalo název *Madínat an-Nábí* (město prorokovo) zkráceně Medína (Madína). Zdejší působení položilo základy k politicko-sociálnímu uspořádání muslimské obce a zde byly vypracovány hlavní zásady kultu, rodinných a společenských vztahů, práva a různých příkazů a omezení.¹⁴⁸ V

145 Hodgson: 1974, s. 167.

146 Michalopoulos, Naghavi, Prarolo: 2012, s. 6.

147 Holt, Lambton, Lewis, eds.: 1970, s. 36.

148 Hrbek: 1972, s. 33.

letech, které následovaly, pracoval Muhammad na vytvoření komunity založená na sdílených náboženských názorech, ceremoniích, etice a právu. Tato komunita začala přesahovat tradiční sociální struktury založené na rodinách, klanech a kmenech a stala se základem pro sjednocení rozličných skupin do nové arabské společnosti.¹⁴⁹ Avšak je nutné poznamenat, že ačkoliv se islám odklání od tradičních arabských kmenových kontextů, je plný mnoha předislámských hodnot a institucí, jako je kmenová lojalita nebo pout' do Mekky apod.¹⁵⁰

O medínské společnosti a jejím fungování nás informuje dokument tzv. Medínská ústava. Z ní vyplývá, že muslimská obec (*umma*) vystupuje navenek jako jeden kmen podle staroarabských představ a její členové jsou si navzájem bratry mající povinnost se navzájem chránit a bránit.¹⁵¹ Muhammad samozřejmě stál v čele muslimské ummy. Vznikem ummy lze sledovat již islámskou moc v určité etablované podobě a proto nadcházející události, již budeme vykládat hlediskem mezinárodních vztahů, kdy ummu budeme chápat jako aktéra.

3.1.2 Vznik muslimské ummy a dobytí Mekky

Zatímco během mekkánského období byl Muhammad smířlivý a jeho přístup byl defensivní, po přesídlení do Medíny se situace rapidně změnila a vůči Mekce začal být jeho vztah nepřátelský a jeho přístup vojenskopolitický. Novým motem se stalo „podmanit a konvertovat“, s tím, že podmanění bylo na prvním místě a konverze měla následovat.¹⁵² V souladu s tradicí nájezdů za ekonomickým ziskem začal Muhammad vysílat vojenské výpravy za účelem

149 Lapidus: 2002, s. 24.

150 Berkey: 2003, s. 68.

151 Viz. Arjomand: 2009., Hrbek: 1972, s. 32.

152 Hitti: 1973, s. 36.

narušení obchodních karavan Mekky. Spolu s tím se mu podařilo navázat přátelské styky s některými nomádskými kmeny, které již v té době měly alianci s Medínou.¹⁵³

První výpravy byly sice neúspěšné, ale poté se podařilo přepadnout karavanu poblíž Mekky u Nakhlahu. Stalo se tak během měsíce, kdy panovalo podle zvyků posvátné příměří a nesměla být prolita krev. Tento akt vyvolal skandál v Medíně a prohloubil nepřátelství s Mekkou. Islám tím rovněž ukázal, že má primát nad starými zvyky a rozchází se s nimi, tedy pokud nebyly explicitně zakomponovány do věrouky. Během nadcházejících let byl tento princip aplikován neustále. S tím také souviselo, že jakýkoliv zločin člověk spáchal proti starým tradicím, ale i proti islámu, nebyl-li věřící (lépe řečeno, nebyl-li muslim), tak mu byl odpuštěn, pokud konvertoval k islámu.¹⁵⁴

První velký ozbrojený konflikt, vedený za účelem narušení mekkánské karavany na cestě ze Sýrie, se udál u Badru v polovině roku 624. Zde byla aplikovaná logika hry s nulovým součtem. Pokud by byl útok úspěšný, byla by narušena životně důležitá linie nepřítele a zároveň by získaná kořist byla vydatnou podporou skomírající ekonomiky Medíny¹⁵⁵ a především muslimů, neboť jak praví osmá súra Koránu věnovaná událostem u Badru: „*Kořist náleží Bobu a poslu*“.¹⁵⁶ Muhammadovy síly čítaly nějakých tři sta mužů a mekkánským uštědřily ponižující porážku. Události u Badru měly také vliv na islám v dimenzi vojenské a od této doby se nájezdy staly jednou z primárních aktivit komunity a neskončily ani po dobytí Mekky.¹⁵⁷

153 Holt, Lambton, Lewis, eds.: 1970, s. 43.

154 Hodgson: 1974, s. 176.

155 Hitti: 1973, s. 36.

156 Súra *Kořist*. Hrbek: 1972, s. 484.

157 Hodgson: 1974, s. 177.

Bitva u Badru měla i dohru ve vnitřním politickém uspořádání Medíny a rovněž i pro islámskou věrouku. Zde došlo k vypovězení židovského kmene, který byl spojencem Mekky. Tím nejenom, že se islám upevnil v pozici nadřazené vůči křesťanství a judaismu,¹⁵⁸ ale také si muslimská komunita upevnila své politické a ekonomické postavení, neboť získala pro sebe tržiště, které obsadili nejvěrnější prorokovi stoupenci.¹⁵⁹

Po několika bitvách mezi Mekkou a muslimskou ummou, se nakonec podařilo roku 630 Muhammadovi dobýt Mekku. Muhammad velkoryse proklamoval, že všem Kurajšovcům, kteří se mu vzdají, bude garantováno odpuštění a dostavilo se mu víceméně pokojné rezignace starého nepřítele. Většina Kurajšovců, aby neupadla do zatracení, se stala konvertity. Muslimové díky tomu zdědili politické a obchodní kontakty Kurajšovců a jejich pozici v Arábii.¹⁶⁰ Muhammadovo vřelé chování ke Kurajšovcům, bylo také důvodem k připojení se dvou tisíc z nich k němu proti nové hrozbě, jež se vynořila na východě poloostrova.¹⁶¹

3.1.3 Sjednocování Arabů

Předpokladem k úspěšné expanzi, proti Sasánské říši a Byzanci, bylo získat dostatek zdrojů a bezpečné zázemí. Jak poznamenal Hitti: „*Pokud není poloostrov dobyt a islamižován, jak by mohl být dobyt a islamižován okolní svět?*“.¹⁶² Kontrola Mekky a Medíny zajistila ummě dostatek zdrojů a prestiže, aby mohla začít podrobovat i ty beduíny, kteří stále odporovali a také dostatek zdrojů, aby mohl zárodek muslimské říše vyplácet muslimům, šířícím islám mezi pohany, bohatou odměnu. Islám začal rovněž rapidně prosazovat svou

158 Viz. súra *Rod 'Imrániv*. Hrbek: 1972, s. 495 – 515.

159 Hodgson: 1974, s. 178.

160 Tamtéž, s. 194.

161 Holt, Lambton, Lewis, eds.: 1970, s. 51.

162 Hitti: 1973, s. 40.

věrouku a svůj socioekonomický a politický systém na podrobeném území. Modly, idoly, svaté kameny a svatyně předislámských bůžků byly bez milosti likvidovány. S tím také postupovala muslimská moc a s každým novým konvertitou se zvětšovala. Vzdorovat na krátkou chvíli dokázal pouze ʿĀ'if, ale po tom, co se ocitnul v izolaci, se podrobil.

Podrobení beduínů a sjednocení poloostrova bylo nezbytné nejenom z hlediska náboženského, ale i kvůli přípravě na nadcházející období. Bylo nezbytné zkrotit svobodného ducha beduínů a postupně vytvořit základ nového socioekonomického uspořádání, aby se arabský stát mohl stát aktérem na mezinárodní úrovni.¹⁶³ Co se týká demografie, Lammens píše, že beduíni tvořili zhruba 83% populace poloostrova.¹⁶⁴ To byl samozřejmě ohromný potenciál lidských sil, který mohl ten kdo je sjednotil využít, což se také stalo.

Rok po zabrání Mekky je známý jako *rok delegací*. Zástupci z kmenů z celého Hidžázu a Nadždu přicházeli, aby se dohodli s novou mocí. Někdy to byly celé kmeny, jež konvertovaly. Často to však byly různé frakce z kmenů, které přišli hledat podporu proti svým rivalům. Dokonce i z oblastí velice vzdálených jako byl Omán a Bahrajn přicházela poselstva. Podstatné však bylo, že se dostavilo i poselstvo z Jemenu, kde začala upadat sasánská kontrola, a to v souvislosti s průběhem výše zmíněné poslední velké války antiky. Podrobil se i jemenský Nadžrán, který jako křesťanský si směl ponechat své náboženství.¹⁶⁵

Jak je známo prorok zemřel roku 632 a ačkoliv Muhammad varuje muslimy, aby se nevzdali islámu ani po jeho smrti: „*Muhammad je pouze poslem a*

163 El-Ashker, Wilson: 2006, s. 97.

164 Lammens: 1929, s. 5.

165 Hodgson: 1974, s. 194.

před ním odešli již jiní poslové. A jestliže zemře anebo bude zabit, obrátíte se nazpět? Ten, kdo se obrátí nazpět neuškodí tím vůbec Bobu, ale Bůh odmění ty, kdož byli vděční.“¹⁶⁶ tak i přesto byla jednota komunity oslabena a hrozilo nebezpečí rozpadnutí raného státu. Muhammadovi nejbližší a zároveň i nejvlivnější osoby muslimské komunity, se sešli a rozhodli o zvolení Abú Bakra Muhammadovým následovníkem. Abú Bakr nebyl prorokem a ani jim nemohl být, neboť Muhammad byl pečeti proroků podle věrouky. Místo toho byla vytvořena instituce chalífátu.¹⁶⁷

Chalífa měl následovat příklad proroka a stát v čele státu. Avšak už v této době vznikla rozepře ohledně následnictví, která se nakonec rozhořela v rozkol uvnitř islámu mezi Sunnou a Ší'ou. Nicméně důležité je poznamenat, že první čtyři zvolení chalífové jsou považováni za pravověrné a jejich přínos islámu je velice ceněn. Období jejich vlády je klíčovou periodou islámské historie, během jehož se udála rozsáhlá expanze, byl sepsán Korán a nakonec přišla zmíněná rozepře, jež vyvrcholila krveprolitím.¹⁶⁸ Pro doplnění obrázku ještě poznamenáme, kdo byly další tři pravověrní chalífové. Po Abú Bakrovi nastupuje 'Umar, po něm 'Uthmán (za jeho vlády byl sepsán Korán) a nakonec Muhammadův zet' 'Alí.¹⁶⁹

Abú Bakr se ve svém úřadě musel nejprve vypořádat s odpadlíky z řad Arabů, kteří zdánlivě z náboženských důvodů rozhodli následovat vlastní proroky (tato událost je známá jako *ridda*, což je doslovně přeloženo jako odpadlictví). Hlavní záměr tohoto hnutí ovšem byl politický, potažmo ekonomický. Tito Arabové se chtěli vymanit z područí Medíny, a tím se rovněž vyhnout platbě daní. Náboženská almužna se postupně stala

166 Súra *Rod 'Imránův*. Hrbek: 1972, s. 509.

167 Berkey: 2003, s. 70.

168 El-Ashker, Wilson: 2006, s. 94.

169 Berkey: 2003, s. 71.

eufemismem pro regulérní platbu daní každého muslima a mnoho z nich s ní nesouhlasilo z očividných důvodů.¹⁷⁰ Nakonec však byli podmaněni vojenskou výpravou.¹⁷¹ Pro Abú Bakra to byl důležitý okamžik, neboť beduíni se podrobili ne proroku, ale politickému vůdci státu,¹⁷² což bylo významným precedents pro vytváření nové identity muslimského státu a pro jeho integraci.

Na konci riddy byla arabská společnost výrazně rozdělena do politických vrstev. Na vrchu byla elita, po té následovala malá skupina loajálních příslušníků kmene, spojenců elity, a nakonec velký počet právě podrobené (znovu podrobené) populace. Elita se sestávala především z usedlých obyvatel hidžázkých kmenů, Kurajšovců z Mekky, medínských ansárů a těch, kteří zůstali loajální během válek riddy. Soudržnost elity byla nejspíše udržována sňatky mezi rodinami. V úzkém spojení s elitou byla střední vrstva, která pocházela z kmenů, které měly vazby na Mekku, Medínu, nebo Tá'if. Mezi střední vrstvu patřili i ti příslušníci hidžázkých nomádských kmenů, jež zůstávali loajální Medíně během riddy. Zbytek muslimů, kteří tvořili největší a zároveň nejnižší společenskou vrstvu, bylo podřízeno politické moci Medíny a jejím daním a samozřejmě nemělo žádný podíl na politickém rozhodování ve věcech státní politiky. Ty byly exkluzivně doménou elity.¹⁷³ Přestože by se mohlo zdát, že se islámská umma odklání od prorokovo učení o sociální rovnosti, nebylo to tak očividné, neboť i ty nejnižší členové islámské ummy měli státem zajištěn určitý přísun zdrojů relokovaných z výběru zakátu.

170 Margoliouth: 1905, s. 412.

171 Holt, Lambton, Lewis, eds.: 1970, s. 58.

172 El-Ashker, Wilson: 2006, s. 98.

173 Donner: 1981, s. 253.

3.1.4 Důvody arabská expanze

Ačkoliv formalizování definice svaté války proběhla až bezmála dvě století po smrti proroka,¹⁷⁴ i Korán v sobě nese určité pasáže, ze kterých mohli muslimové vycházet při vedení dobovačné války, a které byly základem pro jejich racionalizaci tohoto chování: „*A až uplynou posvátné měsíce [období, kdy bylo uzavřeno příměří mezi muslimy jejich nepřáteli], pak zabíjejte modloslužebníky, kdekoliv je najdete, zajímejte je, obléhejte je a chystejte proti nim všemožné nástrahy! Jestliže se však obrátí, budou dodržovat modlitbu a dávat almužnu, nechte je jít cestou jejich ...*“¹⁷⁵ anebo: „*Bojujte proti těm, kdož nevěří v Boha a v den poslední a nezakazují to, co zakázal Bůh a Jeho posel, a kteří neuctívají náboženství pravdy, z těch, kterým se dostalo Písma – dokud nedají poplatek přímo vlastní rukou, jsouce poníženi.*“¹⁷⁶

První verš je jasně zaměřený proti pohanům a je imperativem pro muslima přivést pohana na správnou stezku, tedy konvertovat a podřídít jej autoritě islámu (a daňovým poplatkům), anebo ho zabít. Druhý verš se jasně týká křesťanů a židů, neboť to byli právě oni, jimž se dostalo Písma. I proti nim mělo být bojováno, ale s tím rozdílem, že neměli být zabíjeni, ale pouze podřizeni daním a ponížení. Jinými slovy politicky ovládnuti. Jak je jasné z obou veršů, politická dominance byla především vyjádřena platbou holdu, což implikuje snahu o centralizaci říše. Do určité míry začíná muslimský stát vykazovat atributy, které máme spojené s typologií říšského aktéra.

Spolu s logikou výše citovaných veršů byla vedena i dobovačná válka proti mocnostem Blízkého východu. Kennedy¹⁷⁷ toto téma rozebírá hlouběji a píše, že toto poselství Koránu bylo do značné míry zjednodušeno a docházelo

174 Kennedy: 2007, s. 50.

175 Viz. súra *Pokání*. Hrbek: 1972, s. 585.

176 Tamtéž, s. 588.

177 Kennedy: 2007, s. 50 - 51.

k jeho zmatení. Bylo vytvořeno jednoduché pravidlo „buď – anebo“, které stačilo pro zdůvodnění expanze. Dokládá to příkladem z poselstva pro sasánovského krále králů, kterému bylo řečeno, že má na výběr.: „*Bud'to přijme islám a pokud odmítne, tak musí platit hold, což je špatná věc, ale ne tak špatná jako alternativa; pokud odmítne platit znamená to válku. Pokud sebe bude před námi chránit placením holdu, budeme garantovat jeho bezpečnost.*“¹⁷⁸ Takováto nabídka nedává příliš alternativ, buďto je zde možnost vzdát se své náboženské suverenity nebo politické, a když ne tak vstoupit do války.

Náboženský zápal byl zajisté důležitým faktorem expanze, ale nelze jej glorifikovat způsobem, že muslimové šli slepě šířit slovo boží mezi bezvěrce a byli ochotni obětovat svůj život v honbě za tímto cílem. Také ekonomický podtext arabské expanze hrál významnou roli¹⁷⁹ a tomu nasvědčují nejenom výše citované pasáže Koránu o platbě holdu, ale i ekonomické podmínky Arabského poloostrova a do určité míry i žalostný stav hospodářství raného islámského státu.

Vzhledem k tomu, že islám za krádež stanovuje přísný trest,¹⁸⁰ je pochopitelné, že tradiční nájezdy za ekonomickým ziskem se mezi muslimy navzájem přestaly praktikovat, ale naopak proti bezvěrcům a pohanům bylo doporučeno bojovat a proto bylo jasné, jakým směrem se bude ubírat tato aktivita. Byzantská říše a Persie přímo sousedily s Arabským poloostrovem a pro Araby, kteří ještě v této době nevládli mořím, byla jediná možná cesta pro expanzi směrem do říšských oblastí.

Islám dával Arabům nejenom ideologické opodstatnění dobovačné války, ale rovněž fungoval jako pojítka, které beduínům dalo důvod ke

178 Tamtéž, s. 51.

179 Gregory: 2005, s. 169.

180 „Zloději a zlodějce utněte ruce jejich v odplatu za to, co provedli ...“ Viz. súra *Prostřený stůl*. Hrbek: 1972, s. 605.

sjednocení a nalezení nového nepřítele. Válečný duch kmenů, pro které nájezdy byly víceméně národním sportem od nepaměti, nebyl zkrocený islámem, ale naopak byl posílen a přesměrován. Z hlediska širší perspektivy, lze sledovat expanzi muslimů rovněž, jako další ze série migrací, které Semité podnikali pravidelně. Důvodem k tomu bývala kombinace zhoršení ekonomické situace na poloostrově a přelidnění zdejšího obyvatelstva. Přebytečného semitské obyvatelstvo se z nehostinných podmínek Arábie mělo tendence stěhovat do sousedního Úrodného půlměsíce, jež poskytoval lepší životní podmínky. Rozdílem bylo, že nyní zde byl islám, který se stal hnacím motorem expanze. Spojení těchto faktorů učinilo islámské hnutí nezastavitelným, a to se stalo bezprecedentním v historii pohybu Semitů.¹⁸¹

Vidina ekonomického prospěchu z nájezdů, byla pro muslimskou elitu pragmatickým nástrojem, kterým se snažili upevnit moc ve státě. Obecná chudoba, se kterou se potýkala většina obyvatel státu, byla nebezpečím pro jeho vnitřní integritu a pro postavení elity v rámci muslimské společnosti. Už za časů prorokových byl příslib materiálního zisku z kořisti, či jiná odměna, bez pochyby silnou pobídkou pro mnoho příslušníků kmenů, aby zůstali loajální islámu. Velký rozsah výboje a relativní úspěch vojenských tažení se staly příslibem zajištění značné kořisti. Postupem času bylo praktikování přerozdělování odměn dokonce institucionalizováno. Podstatné však je, že došlo ke shodě zájmů (ve smyslu ekonomického zisku) mezi státem (elitou) a nejnižší vrstvou obyčejných beduínů, ze kterých se rekrutovala islámská vojska.¹⁸²

Již během výše zmíněné kampaně, vedené ve snaze o podmanění celé Arábie, docházelo k nájezdům proti Byzanci a Persii z řad Arabů žijících

181 Hitti: 1959, s. 109.

182 Hodgson: 1974, s. 198.

poblíž Úrodného půlměsíce. I Muhammad sám plánoval expedici do syrského vnitrozemí těsně před svou smrtí. Několik menších nájezdů bylo prvním varováním toho, co mělo následovat. Svou roli zde bezpochyby hrál i rozpad klientských království (Lachmovců a Ghassánovců), neboť již během roku 610 jsou zaznamenány nájezdy severovýchodně sídlících Arabů proti Sasánovcům. S postupnou islamizací Arabů lze sledovat i větší míru organizovanosti nájezdů a roku 635 bylo v Medíně rozhodnuto, že tyto drobné nájezdy nahradí mnohem efektivnější a organizovanější vojenská kampaň, jejímž úkolem bude dobytí usedlých oblastí. Cílem muslimů se tedy stala okupace měst a podřízení tamního obyvatelstva muslimské vládě,¹⁸³ což se dá jasně interpretovat jako imperiální chování.

3.2 Ekonomická struktura po arabské expanzi

Rozebírat průběh muslimského výboje není z hlediska proměny ekonomické struktury podstatné. V souladu s aplikovanou teorií bychom jej spíše mohli zařadit do rámce vojenskopolitických procesů, či struktury vojenskopolitické.¹⁸⁴ Důvody k němu již známe a rovněž víme, že obě dosavadní velmoci systému se nacházely v krizi a byly vnitřně oslabené, a to díky válce, kterou spolu dlouhé roky vedly a také díky jiným negativně působícím vlivům, o kterých jsem se již zmiňovali. To samozřejmě arabským vojskům usnadňovalo práci při výbojích. Arabové byli schopni v několika bitvách porazit jak Byzanci, tak i Persii, která se následovně zhroutila, když poslední král králů Jazdgard III. byl donucen opustit Irák roku 638/9 a neschopen získat dostatek zdrojů a podpory od aristokracie, aby mohl čelit postupujícím muslimům, byl zabit. Perská aristokracie, se rozhodla definitivně

¹⁸³ Tamtéž, s. 198 – 199.

¹⁸⁴ Pro představu o průběhu pozemní expanze islámu viz. příloha 7.7.

vzdát se své oddanosti k Sasánské dynastii a raději přislíbila věrnost muslimským vládcům, kteří nabízeli stabilitu.¹⁸⁵

Byzantská říše byla schopná se částečně ubránit, ale i přesto utrpěla značné územní ztráty. Islám byl novou silou, se kterou Byzantinci neměli žádné zkušenosti a stařícký císař Herakleios, ačkoliv vítěz války s Peršany a veliký vladař, váhal se strategií nevědíce jak s nimi naložit.¹⁸⁶ Muslimské armády nakonec byly schopny porazit říšské legie v několika významných bitvách, například u Jarmúku, a získat kontrolu nad Sýrií, Palestinou a Egyptem. S těmito zisky, ke kterým musíme ještě přičíst území bývalé Sasánovské Persie, se chalífát stal jediným „sousedem“ Byzance na Blízkém východě.

K podrobení těchto území došlo velice rychle. Celá Sýrie se ocitla v rukou muslimů během kampaně, jež trvala sedm let (633 – 640). Následně se také stala základnou pro výboje do ostatních oblastí. Mezi lety 639 až 646, byla podrobena Mezopotámie, což otevřelo muslimům zbytek Persie pro dobývání. Mezi lety 640 až 646 padl Egypt, a to následně muslimům otevřelo cestu do Severní Afriky a nakonec i na Iberský poloostrov. Jižní hranice Anatólie se stala zranitelnou pro devastující vpády, které muslimové začali podnikat během následující doby.¹⁸⁷

3.2.1 Ekonomická struktura raného chalífátu a jeho etablování

O stěhování semitského obyvatelstva jsme již hovořili výše, ale zde je možné zmínit jej z jiné perspektivy. Raný arabský stát se musel neustále upevňovat ve svých základech a rovněž zde byl imperativ pro vytvoření

185 Cameron, Ward-Perkins, Whitby, eds.: 2000, s. 661.

186 Viz. Kaegi: 2003, především kapitola *Tested Again*, kde Kaegi rozpracovává složitou situaci, se kterou se, v souvislosti s muslimy, musel císař potýkat.

187 Hitti: 1959, s. 111 – 112.

agrárního impéria. Státní elita si toho byla vědoma a spolu s výbojem podporovala stěhování beduínů z poloostrova do Úrodného půlměsíce. To mělo několik důvodů. Pro státní politiku to byl velice pragmatický krok. Jednak zde byla potřeba udržet si kontrolu nad beduíny a dále potřeba kontrolovat nově dobyté oblasti pro což byli beduíni, kteří měli v prostoru Úrodného půlměsíce možnost velice si přilepšit, jak materiálně tak i sociálním postavením (přeci jenom byly muslimové a islámská věrouka jim dávala ideologické opodstatnění, aby se mohli cítit nadřazeni křesťanům, židům, či jiným jinověrcům.), naprosto ideálním nástrojem. Někteří beduíni šli za lepším postavením, aby se stali správci nově dobytých oblastí a jiní se chtěli usadit na úrodných nově nabytých teritoriích. Všem však byla společná honba za ziskem.¹⁸⁸

Ovšem zabírání nové půdy a majetku neprobíhalo chaoticky a bezmyšlenkovitě a byla zde i jistá úskalí. Arabové zabrali pouze státní půdu a majetek nepřátel režimu. Jiní statkáři, kteří uznali novou vládu, si směli ponechat soukromý majetek, ale museli se podrobit novému daňovému systému. Konfiskovaná půda byla spravována státem. Mnoha muslimům bylo povoleno nakupovat půdu mimo Arábii a jiným byla pronajata státem. Tyto koncese byly v některých případech doprovázeny státní podporou nebo daňovými úlevami a muslimští majitelé půdy mimo prostor Arábie byli rovněž podrobeni nižší dani známé jako *'usbr* a mimo ní ještě museli platit obligátní náboženskou almužnu.¹⁸⁹

Mezi hidžrou a dobou začátku etablování arabského státu po expanzi proběhlo bez mála třicet let. To je velice krátká doba, během níž došlo k transformaci politického, sociálního a náboženského prostředí v arabské

188 Donner:1981, s. 264.

189 Lewis: 1993, s. 57.

společnosti. Mnoho institucí muselo tedy vznikat *ad hoc* a jak se říká „za pochodu“. Spolu s rozšiřováním státu se musela i věrouka přizpůsobit. Jeden z důvodů, proč jsou takovým způsobem velebení první čtyři chalífové, je ten, že se jednalo o nadané muže, kteří byli schopní se orientovat v nové situaci a vytvářet taková pravidla a zákony, aby mohl muslimský stát fungovat v novém prostředí. Budiž nám příkladem chalífa ‘Umar a jeho konsolidační kroky.

Výše zmíněnou politiku ponechávání půdy v rukou původních majitelů nelze chápat pouze hlediskem dobrosrdečnosti založené na muslimské věrouce. Naopak jedná se o zcela pragmatickou politiku ‘Umara. Ještě během průběhu expanze probíhala mezi hlavními představiteli státu rozepře, jakým způsobem se bude nabytá půda dělit. Zatímco mnozí chtěli, aby nově dobyté oblasti byly podle pravidel Koránu rozděleny mezi muslimské vojáky, tak ‘Umar namítal, že (čistě z ekonomických důvodů) přerozdělení veškeré půdy muslimským vojákům způsobí přeměnu islámské společnosti ve feudální společnost. Proto také muslimům mimo Arábii byla půda ve vlastnictví státu spíše pronajímána. Tímto se začal odkloňovat od učení proroka, který rozděloval dobytá území mezi své věrné. Avšak půda rozdělovaná prorokem byla nesrovnatelně malá od rozlehlých územních zisků expanze.¹⁹⁰

Druhý chalífa chtěl především, aby byla zajištěna efektivita produkce. Proto nechtěl, aby muslimové, kteří nemají zkušenosti se zemědělstvím, vyvlastňovali soukromý majetek. Místo toho například podporoval Araby, ať se usazují na neobdělané zemědělské půdě, kterou pokud dokázali oživit, tak se stala jejich.¹⁹¹ Tato politika měla taktéž i vojenský rozměr. Porobené obyvatelstvo z řad jinověrců nesmělo participovat na vojenské povinnosti a

190 El-Ashker, Wilson: 2006, s. 105.

191 Tamtéž, s. 106 – 107.

pouze muslim mohl tasit meč na obranu islámu.¹⁹² Pokud by se všichni muslimští vojáci stali zemědělci, tak by nebylo možné dále expandovat.

Jak píše Marschall Hodgson.¹⁹³ Arabové nebyli pouhou okupační silou, ale byli rovněž muslimy, tedy reprezentanty správného božího zákona mezi lidstvem. V každém posádkovém městě a v každém městě, kde se muslimové usadili, byla postavena mešita, která fungovala jako shromaždiště pro bohoslužby a každodenní modlitby, ale mimo jiné i jako centrální bod pro jiné aktivity muslimů. Spolu s úřadem velitele muslimské posádky se život muslimské komunity točil kolem těchto dvou hlavních institucí. Velitelé, jež byli určováni chalífou, měli na starosti, kromě udržování pořádku, i výběr daní.

Co se daňové politiky týká jistou měrou se o její upevnění zasadil rovněž 'Umar, ale mnohem více další vladaři po něm. Nemuslimské obyvatelstvo muselo platit tzv. *džizju*, což byla daň z hlavy a také *keharádž*, který byl obecnější daní. Avšak podstatné je, že nové daňové zatížení bylo mnohem menší nežli za „starého režimu“. To je jeden z důvodů proč byla arabská nadvláda mnohými podrobenými obyvateli Blízkého východu vítanou změnou.¹⁹⁴ Válka mezi Byzancí a Persií byla velice nákladná a proto bylo vysoké i zdanění obyvatelstva, což paradoxně také mnohdy vedlo ke zvýšení výroby v některých oblastech. Příkladem může být Egypt, kde místní statkáři a majitelé zemědělské půdy, aby byli schopni čelit vysokým daním byzantské správy, museli začít zvyšovat produkci. Takže, když tato oblast padla muslimům do rukou, zde byla relativně intenzivní a výtěžná ekonomika.¹⁹⁵

192 Hitti: 1959, s. 113 – 114.

193 Hodgson: 1974, s. 208 – 209.

194 Lewis: 1993, s. 57.

195 Banaji: 2001, s. 158.

Muslimové rovněž porobenému obyvatelstvu ponechávali velkou míru svobody v rozhodování o určitých věcech, a to především co se týká náboženství. To byla pro mnohé také velice přijatelná politika. Podíváme-li se na náboženské spory, jež probíhaly v Byzantské říši, jako například spor mezi egyptským monofyzitismem a chalcedonskou politikou Konstantinopole, která nebyla v Egyptě vítaná,¹⁹⁶ ale i mnoho dalších,¹⁹⁷ lze konstatovat, že paradoxně muslimové byli méně represivní nábožensky, než mnozí křesťané. To platilo i pro židovské obyvatele Blízkého východu, kteří více trpěli příkořími za vlády bývalých impérií.¹⁹⁸ Možnost praktikovat vlastní náboženství byla nabídnuta i zoroastrovcům z řad Peršanů.

Muslimské zákony nebylo možné aplikovat na jinověrce, a proto byla správa civilní administrativy ponechána v rukou náboženských vůdců jednotlivých komunit. To se stalo základem samosprávné organizační jednotky tzv. *millétu*, který fungoval skrze islámské státní útvary, jež následovaly až do pádu Osmanské říše. Tudiž, kromě platby daní, mělo porobené obyvatelstvo velkou míru svobody, jak náboženské, tak do určité míry i politické¹⁹⁹ (Alespoň co se týkalo věcí uvnitř komunit, které samozřejmě nebyly v přímém rozporu s islámem a státní politikou).

Možnost ponechat si své náboženství měla, jako vše, i další stránku věci, a tou byl opět ekonomický imperativ zisku. Protože muslimové platili nižší daně nežli ostatní bylo by praktické pro jinověrce konvertovat k islámu. To si státní administrativa dobře uvědomovala a v počáteční éře byli jinověrci od konverze odrazováni. Přeci jenom zde bylo několik miliónů

196 Haldon: 1990, s. 54.

197 Více viz. např.: Cameron, Ward-Perskins, Whitby, eds.: 2000. Kapitola 27 *The definition and enforcement of orthodoxy*, s. 811 – 834.

198 Lewis: 1993, s. 57 – 58.

199 Kirk: 1948, s. 18.

nemuslimských poddaných, které stát mohl zdanit.²⁰⁰ Což ve výsledku nebyl, jak víme, takový problém, neboť i přesto byly daně mnohem nižší než za bývalého režimu.

Muslimská říše se začala centralizovat, upevňovat, ale především začala orientovat dobyté oblasti směrem k novému centru, které zatím mělo ležet v Hidžázu (Mekka, Medína), a to jak z hlediska ekonomického a politického, tak i kulturního. Tento trend je možné dobře sledovat na případu Sýrie. Po bezmála tisíc let se Sýrie orientovala směrem na západ po tom, co byla dobytá Alexandrem. Nyní byly tyto svazky rázem utnuté a vazby na Konstantinopol přestaly existovat. Philip Hitti²⁰¹ k tomu dodává, že se v perspektivě dlouhodobé jedná o návrat ke staré orientaci na semitskou civilizaci, jež předcházela helénismu, který byl v podstatě cizím elementem.

Měnit se začaly i obchodní stezky. Bohatá kořist, kterou začala muslimská elita získávat z úspěšných výbojů, vedla k jejímu rozrůstání a bohatnutí, což nám dokládají i archeologické vykopávky. Města v Hidžázu se začala transformovat z pozice periferních, na obchodu závislých oáz, na centra, kde naopak končily mnohé zemědělské výrobky a luxusní zboží. Výrobky z jižní Arábie, Etiopie a Syropalestinské oblasti proudily do Hidžázu, kde se začala vytvářet bezprecedentní poptávka po importu.²⁰²

Když se podíváme jaký byl dopad na dobyté teritorium, dá se říci, že muslimské dobývání Blízkého východu nebylo nějak zvláště destruktivní a násilné. Krev prolita samozřejmě byla a některá města byla obléhána a dobývána silou a mnoho lidí bylo donuceno k úprku do Konstantinopole atd., ale ve srovnání s invazemi, které měli následovat během příštích staletí,

200 Tamtéž, s. 18 – 19.

201 Hitti: 1959, s. 112 – 113.

202 Walmsley: 2007, s. 330.

ale i s perskou invazí, jenž předcházela islámské, se dá tvrdit, že šlo o velmi mírnou a šetrnou kampaň, která nezanechala vážnější jizvy na tváři místního hospodářství. Muslimové byly víceméně lidi z pouště a museli se adaptovat na nové prostředí a na nový systém státního zřízení, proto postupovali velice opatrně a značně těžili z plodů materiální kultury, která byla zaběhnutá na nově získaných územích.²⁰³

Konec vlády pravověrného chalífátu a příchod Umajjovců k moci doprovázelo několik významných událostí. Jednak to byla občanská válka, která se rozhořela z mocenských důvodů, maskovaných do náboženského hávu. Dále potom, a to je pro nás přednější, se centrum státu přesunulo do Sýrie, kde se Damašek stal významným městem. Celkově lze vidět, že první století muslimské nadvlády na Blízkém východě je ve znamení postupné rekonstituce, z původně převážně beduínského státu, na agrární impérium „Íránsko-semitského“ typu jakým byla i Sasánská říše.²⁰⁴ Spolu s tím se dá říci, že ekonomický rozvoj dobytých území byl vesměs pozitivní a dá se v tomto období pozorovat příznivý rozkvět obchodu, zemědělství, atd.²⁰⁵ To se stalo bezesporu kontrastem ke krizovým scénářům, které jsme pozorovali na konci vlády předchozích režimů jak Sasánské Persie, tak i Byzantské říše (Ta však na rozdíl od svého imperiálního protějšku byla houževnatá natolik, že se udržela i přes nepřízeň osudu jak si ukážeme v následující kapitole.).

3.2.2 Byzantská říše – opět na ústupu

Ekonomická struktura Byzantské říše se musela přizpůsobit nové situaci, která byla nejvíce ovlivněna ztrátou území, o které říše opětovně přišla po úspěšné kampani Heraklia. Ve srovnání územního rozsahu na začátku

203 Bowersock, Brown, Grabar, eds.: 2001, s. 220.

204 Hodgson: 1970, 113.

205 Lapidus: 2002, s. 39.

sedmého století oproti začátku století osmého, je vidět ohromný rozdíl v úbytku ovládaných území. Rokem 700 počínaje bylo impérium pouhým stínem svého dřívějšího rozsahu. Ztráty proběhly i v celé severní Africe a západním Středomoří. Co je podstatné, tak území, která zůstala součástí impéria patřila mezi nejméně výdělečná. Mezi území, zbývající pod kontrolou Konstantinopole v druhé polovině sedmého století, patřila Anatolie, ostrovy v Egejském moři, Kypr, Kréta, periferní oblasti Balkánu a Sicílie.

Znatelná ztráta byl Egypt, který zásoboval Konstantinopol obilím a odhaduje se, že příjem do státní kasy z egyptských zisků tvořil až třetinu celkových příjmů (Tyto zisky nyní plynuly do kasy arabského chalífátu). Další ztracená území jako Sýrie, Mezopotámie, Palestina, mnoho dalších na Balkáně a v Itálii, jež tvořila také podstatný příjem státních zisků způsobila, že celkový příjem státu zkolaboval na pouhý zlomek čísel, s nimiž mohli císaři operovat během šestého století.²⁰⁶ Michael Hendy odhaduje, že říše ztratila až dvě třetiny území, které odpovídaly až třem čtvrtinám jejího bohatství.²⁰⁷ Tento ekonomický a vojenskopolitický úpadek, ke kterému musíme ještě přičíst náboženské rozpory a další nájezdy „barbarů“ ze všech stran, měl velký vliv na vnitřní vývoj říše a samozřejmě i na její zahraniční politiku.

Byzantská říše se musela přizpůsobit a změnit. Všechny oblasti sociálního, kulturního a ekonomického života obyvatel říši byly ovlivněny ztrátou území a moci. Současně s tím docházelo i k devastaci Anatolie a Balkánu. Tyto oblasti se staly cílem ničivých nájezdů na další staletí. Období perské okupace, spolu s následujícími nájezdy Arabů, zanechalo Malou Asii opuštěnou, vysídlenou a se zdevastovanou ekonomikou. Nejvíce se toto podepsalo na městech říše, která se začala zmenšovat a jejich význam

206 Morris, Scheidel: 2009, s. 213 – 214.

207 Hendy: 1985, s. 620.

postupně upadal. Zatímco ještě za dob vlády Justiniána byla města centrem ekonomiky, kultury a politiky, tak nyní se začala především fiskální politika státu přesouvat na venkov, což vedlo k prohlubování „ruralizace“ společnosti říše.²⁰⁸ O celkovém úpadku městské ekonomiky, a města všeobecně, vypovídají i nalezené mince, kterých z tohoto období výrazně ubylo a rovněž se snížila i jejich kvalita.²⁰⁹

Zatímco Malá Asie byla prostorem, kam útočili Arabové, Balkán se stal cílem Slovanů a Avarů. Tedy celá říše byla neustále pod útokem už od začátku sedmého století. Je zaznamenáno, že během následujícího období velice klesla směna, a to komerční i nekomerční.²¹⁰ Struktura státní ekonomiky velice oslabil a do velké míry bylo pro Byzanci spásou, že stále ještě měla značný primát v námořní dominanci. Díky tomu také mohla na následující století nahradit ztrátu egyptského obilí sicilským, a tím zajistit dostatek potravy hlavnímu městu a jeho populaci.²¹¹

Asi největší problém pro Byzanci bylo snížení výdajů na armádu. Především po jejím ústupu do Anatólie, která nebyla ani zdaleka tak produktivní provincií, že by mohla živit říšské ozbrojené síly. Armáda byla rozprostřena skrze náhorní plošinu do pěti sekcí, majících defenzivní úlohu. Tyto sekce byly vždy spojeny s nějakou agrární oblastí a začal se pro ně používat název *themata*. Ty se později staly základem struktury byzantské ekonomiky v pozdějším období.²¹²

208 Morris, Scheidel: 2009, s. 219.

209 Haldon: 1990, s. 120., Banaji: 2001, s. 45.

210 Laiou: 2002, s. 698.

211 Wickham: 2005, s. 126.

212 Tamtéž, s. 126 – 127.

3.2.3 Struktura na úrovni systému

Mezinárodní systém na Blízkém východě, který sledujeme, prožil ohromnou změnu během několika dekád. Před arabskou expanzí zde byl systém, kterému dominovaly dva hlavní aktéři, z nichž ani jeden nebyl dost silný na to, aby se stal hegemonelem a zlikvidoval svého nepřítele. Nyní se situace radikálně mění a nastupuje imperiální síla, která se víceméně v pozici hegemona nachází. Vztah Byzantské říše a Arabského impéria nebyl ani zdaleka tak vyrovnaný jako dříve s Persií. Místo toho se Byzance ocitá v situaci, kdy se stahuje do obrany a tomu přizpůsobuje i svou vnitřní strukturu společnosti, ekonomiky a politiky.

Naproti tomu muslimové i nadále podnikají vpády do byzantského vnitrozemí a dokonce se objevují pod hradbami samotné Konstantinopole, kterou neúspěšně obléhají roku 674, 678 a naposledy mezi lety 717 – 718. Arabská občanská válka znamenala pro Byzantince určitou úlevu, během které císař Justinián II. stabilizuje situaci na krátký čas. Během tohoto období se Byzance soustředí na posilování klíčových opěrných bodů a vytváří strategii pro zamezení arabských nájezdů do Malé Asie.²¹³ Z tohoto lze vidět, že arabský stát byl, z hlediska struktury systému, v nadřazeném postavení Byzantské říši a jejich vzájemný vztah v rámci ekonomiky je, spíše než na rovnosti, postaven na vykořisťování jednoho druhým.

Do velké míry se dá tento „predátorský“ *modus vivendi* vysvětlit filozofií islámu k přístupu k bezvěrcům/jinověrcům. Ta je vyjádřena dualitou mezi *dar al-islam* (domem míru) a *dar al-harb*, tedy domem války volně přeloženo.²¹⁴ Pravý význam, je spíše území pod přímou kontrolou muslimské moci a území pod kontrolou jinověrců. Jak jsme zmínili výše, v podkapitole o

²¹³ Jeffreys, Haldon, Cormack, eds.: 2008, s. 257.

²¹⁴ Watson: 1992, s. 114.

důvodech expanze, měli muslimové imperativ rozšiřovat svět islámu a také rádi podnikali nájezdy za ekonomickým ziskem, což byla osvědčená praktika jak získat zdroje.

Paradoxní je, že tato filozofie neustálé expanze se stala i jednou z příčin rozpadu jednotného arabského impéria na více státních útvarů. Arabská říše se během krátké doby stala příliš velká a díky stupni technologií začal být problém s jejím řízením a efektivní komunikací mezi jednotlivými oblastmi rozsáhlého impéria. Spolu s náboženským schizmatem a politickými spory o následnictví byla raná islámská říše odsouzena k rozpadu.²¹⁵ To bylo pro Byzantskou říši samozřejmě požehnáním do budoucna.

4 ZÁVĚR

Cílem této práce bylo z hlediska mezinárodních vztahů prozkoumat podobu a proměnu ekonomického sektoru blízkovýchodního systému v průběhu sedmého století. Za tímto účelem jsme aplikovali teoretický rámec, který vytvořili Barry Buzan a jeho kolega Richard Little v publikaci *International Systems in World History*. Protože v předmoderní době lze těžko odlišovat jednotlivé sektory a jejich vzájemná interakce je nepopiratelná, snažil jsem se při psaní této práce nahlížet ekonomiku dialekticky. Tedy jednak skrze perspektivu marxistickou, která nám říká, že ekonomika je základem veškerého dění a vše ostatní je nadstavbou, ale zároveň na druhou stranu jsem se neodvážil vyloučit, že člověk činí a koná i z jiných popudů, aby uspokojil i jiné aspekty svého života, a ty samozřejmě mohou mít zpětně vliv i na vývoj ekonomiky. Proto jsem musel nahlížet vývoj ekonomiky i v závislosti na jiných vlivech a sektorech, jako byl vojenskopolitický a v rámci něho válka, kulturní sektor a s ním spojené náboženství, zvyky a instituce, nebo environmentální, jehož vliv jsme mohli sledovat například v souvislosti s

215 Tamtéž.

Justiniánovým morem. Ovšem protože pro tuto práci byl ekonomický sektor hlavní předmětem zájmu, vždy jsem se snažil vyzdvihnout především ty vlivy jiných sektorů, které měly přímý a nepřímý dopad na ekonomický sektor, a to jednak na jeho podobu a potom na jeho proměnu, což samozřejmě zpětně, vrátíme-li se k výše zmíněné marxistické perspektivě, mělo vliv na vývoj všech ostatních sektorů.

Během zpracování jsme narazili na několik významných faktorů, které do velké míry definovaly fungování a podobu ekonomického sektoru. V první řadě to byla geografie a environmentální podmínky. Jejich vliv na formování způsobu výroby a vůbec celého *modu vivendi* systému je nepopiratelný. Je zcela zřetelné, jakým způsobem se obyvatelé Blízkého východu v době pozdní antiky museli přizpůsobovat okolnímu prostředí. Především jsme mohli sledovat kontrast mezi usedlou zemědělskou produkcí, která nejvíce kvetla v prostředí Úrodného půlměsíce a na Nilu a naproti tomu pasteveckému způsobu života (přežívání?) v chudém prostoru rozlehlých a nehostinných pouští Arabského poloostrova. Díky tomu jsme rovněž mohli sledovat vnitřní fungování jednotlivých aktérů a potažmo i jejich vzájemné interakce. Hlavní a zároveň nejvíce výdělečnou činností ekonomiky bylo obdělávání a vlastnění úrodné půdy. Proto se častokrát stávala předmětem sporu a hlavním cílem zisků ve válkách.

Dalším významným prostředkem zisku zdrojů byla směna. Především potom dálkový obchod s cennými komoditami byl důležitý pro aktéry (Respektive pro státní elitu, která měla prostředky a zdroje a mohla z něj profitovat.). Ačkoliv, jak jsme zjistili, tvořil obchod pro obě předislámská impéria menší podíl zisku než příjem z půdy, stal se oproti tomu velice významným faktorem vzestupu Mekky, což bylo klíčové pro vznik islámu a následný vzestup arabské říše.

Svoji úlohu v podobě ekonomického sektoru hrály i technologie a sociální instituce, které byly základním určovatelem interakčních kapacit, což jsou další aspekty, které měly vliv i na výše popsany způsob výroby. Díky jejich rozboru jsme mohli pochopit proč mohli například arabští nomádi přežít na poušti a proč se mohl uskutečňovat karavanní obchod i na takové vzdálenosti jako byla hedvábná stezka. Stejně tak to mělo výpovědní hodnotu o přesunu zboží a osob po mořích a řekách.

Z hlediska mezinárodních vztahů zažilo sedmé století na Blízkém východě mnoho zajímavých proměn, které do velké míry byly způsobené ekonomickými vlivy a rovněž samotný ekonomický sektor zažil proměnu. Do vzestupu islámu dominovaly systému dvě velké říše. Sasánovská Persie a Byzantská říše a je zcela zřetelné, že obě říše, ačkoliv měli odlišnou kulturu, náboženství a jiné instituce, měly velmi podobný způsob výroby a získávání zdrojů a rovněž jim byl vlastní imperialismus, v jehož rámci se snažily pokořit jeden druhého. Nicméně se nikdy nedozvíme, kdo by se nakonec stal hegemonem (zda-li vůbec někdo), neboť se jejich vzájemné soupeření nestalo cestou k dominanci jednoho druhým, ale významným faktorem pro vzestup islámské moci, která jednoho z nich pohltila zcela a druhého odsunula do pozice druhořadé moci.

Arábie, jež byla periferií oblastí jak ekonomiky, tak mocenského vlivu do vzestupu islámu, byla taktéž prostorem, kde obě velmoci soupeřily, a to spíše nepřímo skrze prostředníky a spojence, jako byla Etiopie a arabské státečky Lachmovců a Ghassánovců. Etiopská invaze na jih poloostrova následovaná vpádem Sasánovců v odpověď na ni, vedly k rozpadu starých mocenských center jihu poloostrova. To mělo přímou korelaci pro vzestup Mekky a kmene Kurajš, což bylo nezbytným předpokladem pro vznik islámu. Severoarabské klientské státy a jejich sponzorování, které bylo rázně

ukončeno, zase vedlo k větší profesionalizaci a organizovanosti nomádů, kteří nabyté zkušenosti spolu s vědomostmi a finančními prostředky dokázali zúročit v nájezdech na obě říše a poté i v arabské expanzi, jež se stala největší událostí sedmého století v prostoru.

Myslím, že zajímavé bylo rovněž sledovat způsob, jakým islámská moc přistupovala k nově nabytým územím a jejím obyvatelům ve srovnání s předešlou nadvládou starých impérií. Díky tomu, že islám ponechával náboženskou svobodu, nevyvlastňoval soukromý majetek (jako to měli ve zvyku římscí císaři) a hlavně zavedl nižší daň bylo etablování chalífátu rychlé a víceméně i bezproblémové pro porobené obyvatelstvo. Islámská moc se dokázala velice rychle usadit na dobytých území a vytvořit stát, který byl velice podobný svou strukturou předešlým říším, což také mělo implikace pro vznik obdobných problémů, jako měly i zmíněné říše. Především politické spory mezi elitou o moc a náboženské schizma vedlo k jejímu rozpadu. I přesto se islám stal nedílnou součástí Blízkého východu a dokázal se uchytit tak silně, že již žádná moc přicházející do oblasti jej nedokázala vykořenit.

5 SEZNAM ZDROJŮ A POUŽITÉ LITERATURY

5.1 Monografie

AGNEW, Neville. Ed.: 1997. *Conservation of Ancient Sites on the Silk Road*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

ANDERSON, Perry: 1974. *Passages from Antiquity to Feudalism*. London: NLB.

BAGNALL, Roger S.: 1993. *Egypt in Late Antiquity*. Velká Británie: Princeton University Press. ISBN 0-691-06986-7.

BANAJI, Jairus: 2001. *Agrarian Change in Late Antiquity Gold, Labour, And Aristocratic Dominance*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-924440-9.

BARŠA, Pavel. CÍSAŘ, Ondřej: 2008. *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-094-8.

BERKEY, Jonathan P.: 2003. *The Formation of Islam: Religion and Society in the Near East, 600 – 1800*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN-13 978-0-521-58214-8.

BOWERSOCK, G. W. BROWN, Peter. GRABAR, Oleg, eds.: 2001. *Interpreting Late Antiquity: Essays on the Postclassical World*. USA: Harvard University Press. ISBN 0-674-00598-8.

BRAUDEL, Fernand. Translated by RANUM, Patricia M.: 1979. *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*. John Hopkins University Press. ISBN 0-801-82217-3.

BULLIET, Richard W.: 1990. *The Camel and the Wheel*. New York: Columbia University Press. ISBN 0-231-07234-1.

BUZAN, Barry. LITTLE, Richard: 2000. *International Systems in World History : Remaking the Study of International Relations*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19878-0-656.

CAMERON, Averil. WARD-PERKINS, Bryan. WHITBY, Michael, eds.: 2000. *The Cambridge Ancient History: Late Antiquity: Empires and Successors, a.d. 425-600*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN-13978-0-521-85073-5.

CRONE, Patricia: 1980. *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521 -22961-8.

CRONE, Patricia: 2004. *Meccan Trade and the Rise of Islam*. USA: Georgia Press. ISBN 1-59333-102-9.

DARYAEE, Touraj: 2009. *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*. New York: I. B. Tauris. ISBN: 978-1-85043-898-4.

DIGNAS, Beate. WINTER, Engelbert: 2007. *Rome and Persia in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN-13 978-0-511-34248-6.

DONNER, Fred: 1981. *The Early Islamic Conquest*. New Jersey: Princeton University Press.

DOYLE, Michael W.: 1986. *Empires*. USA: Cornell University. ISBN 0-8014-1756-2.

EL-ASHKER, Ahmed A. F. WILSON, Rodney: 2006. *Islamic Economics a Short History*. London: Brill. ISBN-13: 978-90-04-15134-5.

GILPIN, Robert: 1981. *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-24018-5.

GREATREX, Geoffrey. LIEU, Samuel N. C.: 2002. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*. New York: Routledge. ISBN 0-203-99454-X Master e-book.

GREGORY, Timothy, E.: 2005. *A History of Byzantium*. UK: Blackwell Publishing. ISBN 0-631-23513-2.

HALDON, John F.: 1990. *Byzantium in Seventh Century*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-26492-8.

HALDON, John F., ed.: 2009. *A Social History of Byzantium*. USA: Willey-Blackwell Publishing Ltd. ISBN 978-1-4051-3241-1.

HENDY, Michael F.: 1985. *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300 – 1450*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-24715-2.

HITTI, Philip K.: 1959. *Syria a Short History*. New York: The Macmillan Company.

HITTI, Philip K.: 1973. *Capital Cities of Arab Islam*. Minneapolis: University of Minnesota Press. ISBN 0-8166-0663-3.

HODGSON, Marshall G. S.: 1974. *The Venture of Islam*. Chicago: The University of Chicago Press. ISBN: 0-226-34683-8.

HOLT, P. M. LAMBTON, Ann K. S. LEWIS, Bernard, eds.: 1970. *The Cambridge History of Islam. Volume 1 A. The Central Islamic Lands From Pre-Islamic Times To The First World War*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN-13 978-0-521-21946-4.

HRBEK, Ivan: 1972. *Korán*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0246-4.

JEFFREYS, Elizabeth. HALDON, John. CORMACK, Robin, eds.: 2008. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-925246-6.

KAEGI, Walter, E.: 1992. *Byzantium and Early Islamic Conquests*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-41172-6.

KAEGI, Walter, E.: 2003. *Heraclius Emperor of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-81459-6

KENNEDY, David: 2004. *The Roman Army in Jordan*. London: Council for British Research in the Levant. ISBN 0-9539102-1-0.

KENNEDY, Hugh: 2007. *The Great Arab Conquests*. USA: Da Capo Press. ISBN-13: 978-0-306-81585-0.

KHAZANOV, Anatoly M.: 1983. *Nomads and the Outside World*. USA: The University of Wisconsin Press. ISBN 0-299-14284-1.

KIRK, George E.: 1948. *A Short History of the Middle East*. London: Methuen and Co., Ltd.

LAIYOU, Angeliki E.: 2002. *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection. ISBN 0-88402-288-9.

LAMMENS, Henri: 1929. *Islam Beliefs and Institution*. London: Methuen and Co., Ltd.

LAPIDUS, Ira M.: 2002. *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-77056-4.

LEE, A. D.: 1993. *Informations and frontiers: Roman foreign relations in late antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN10 0-521-39256-X.

LEWIS, Bernard: 1993. *The Arabs in History*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-280310-7. [6. edice].

MARGOLIOUTH, D. S.: 1905. *Mohammed and the Rise of Islam*. New York: The Knickerbocher Press.

McNEIL, Ian: 1990. *An Encyclopaedia of the History of Thechnology*. New York: Routledge. ISBN 0-415-01306-2.

MORRIS, Ian. SCHEIDEL, Walter: 2009. *The Dynamics of Ancient Empires*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-537158-1.

POLANYI, Karl. Edited by PEARSON, Harry W.: 1977. *The Livelihood of Man*. USA: Academic Press, Inc. ISBN 0-12-548150-0.

POURSHARIATI, Parvaneh: 2008. *Decline and Fall of the Sasanian Empire The Sasanian–Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. New York: I. B. Tauris. ISBN: 978-1-84511-645-3.

ROBINSON, Chase F.: 2010. *The New Cambridge History of Islam: Volume 1: The Formation of the Islamic World Sixth to Eleventh Century*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-83823-8.

SILVER, Morris: 1995. *Economic Structure of Antiquity*. Connecticut: Greenwood Press. ISBN: 0-313-29380-5.

SYKES, P. M.: 1915. *A History of Persia*. London: Macmillan and Co., Ltd.

VAN DER PIJL, Kess: 2007. *Nomads, Empires, States*. London: Pluto Press. ISBN-13 978-0-7453-2601-6.

WALLERSTEIN, Immanuel: 1974. *The Modern World-System 1 Capitalist Agricultura and Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, INC. ISBN 0-12-785920-9.

WALTZ, Kenneth: 1979. *Theory of International Politics*. USA: Addison-Wesley Publishing Company, Inc. ISBN 0-201-0849-3.

WATSON, Adam: 1992. *The Evolution of International Society*. London: Routledge. ISBN 0-203-41572-8.

WEBER, Max. Edited by ROTH, Guenther, WITTICH, Claus: 1968. *Economy and Society*. Los Angeles: University of California Press. ISBN 0-520-02824-4.

WICKHAM, Chris: 2005. *Framing the Early Middle Ages: Europe and Mediterranean 400 – 800*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-926449-X.

WIESEHÖFER, Josef: 1996. *Ancient Persia from 550 BC to 650 AD*. I. B. New York: Tauris Publisher. ISBN 1-86064-675-1.

5.2 Odborné články

ARJOMAND, Said Amin: 2009. *The Constitution of Medina: A Sociolegal Interpretation of Muhammad's Acts of Foundation of The Umma*. In *International Journal Middle East Studies* 41 (2009), s. 555 – 575.

CRONE, Patricia: 2007. *Quraysh and the Roman army: Making sense of the Meccan leather trade*. In *Bulletine of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 70, s. 63 – 88.

HECK, Gene W.: 1999. *Gold Mining in Arabia an the Rise of the Islamic State*. In *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 42, No. 3 (1999), s. 364-395.

HODGSON, Marshall G. S.: 1970. *The Role of Islam in World History*. In *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 1, No. 2 (2007), s. 99 – 123.

IBRAHIM, Mahmood: 1982. *Social and Economic Conditions in Pre-Islamic Mecca*. In *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 14, No. 3 (1982), s. 343 – 358.

JANDORA, John W.: 1995. *The Rise of Mecca: Geopolitical Factors*. In *The Muslim World*, Vol. 85, Iss. 3 – 4, s. 333 – 344.

KAZHDAN, Alexander: 1993. *State, Feudal, and Private Economy in Byzantium*. In *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 47 (1993), s. 93 – 100.

LOPEZ, Robert S.: 1959. *The Role of Trade in the Economic Readjustment of Byzantium in the Seventh Century*. In *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 13 (1959), s. 67 – 85.

MACKINDER, Halford J.: 1904. *The Geographical Pivot of History*. In *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4 (Apr., 1904), s. 421 – 437.

MICHALOPOULOS, Stelio. NAGHAVI, Alireza. PRAROLO, Giovanni: 2012. *Trade and Georaphy in the Origins and Spread of Islam*. In *NBER Working Paper*, No. 18438.

SHAHID, Irfan: 1979. *Byzantium in South Arabia*. In *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 33 (1979), s. 23 – 94.

WALMSLEY, Alan: 2007. *Economic Development and the Nature of Settlement in the Towns and Countryside of Syria-Palestine*. In *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 61 (2007), s. 319 – 352.

SPYKMAN, Nicholas J.: 1938. *Geography and Foreign Policy, I*. In *The American Political Science Review*, Vol. 32, No. 1 (Feb., 1938), s. 28 – 50.

6 RESUMÉ

Main goal of this thesis was to analyse and explore development and changes in the Middle Eastern economic sector during seventh century period. In pursuit of this goal, we deployed theoretical framework extracted from publication *International Systems in World History*, which was written by Barry Buzan and Richard Little. This gave us some good tools for uncovering course of events, which took place during mentioned era. Framework of this thesis was of course subjected to field of international relations, and along with this discipline's focus was the analysis mainly occupied with affairs between main actors on system level, however, in order to better create full scale picture of occurring development, main economic features of single actors was also examined.

Along with mentioned theoretical framework, was this thesis divided into several chapters. First one was dedicated to typology of actors, followed by description of basic geography and natural resources of single one of them, and of pre Islamic Arabia. Next chapter was occupied with interaction capacities. That told us about possibilities, which states and its inhabitants had during late antiquity. Third chapter was about economic processes. From them we have learned about what kind of economic interactions were taking places between and within actors. The last but not least chapters, were solely dedicated to examine image of economic structure and its transformation caused by Islamic conquest.

Unlike structure, interaction capacities and economic processes were changing slowly during the ages, thus main focus was on the economic structure, whose shape change rapidly. It is clearly visible, that Muslim expansion was big dividing moment for system, which existed in Middle East during late antiquity era before it. Two great empires (Byzantine and Persian),

RESUMÉ

stretching through the vast lands, were fighting for domination in area ever since. Neither one of them were able to prevail as hegemonic, but that didn't stop them from trying. Their struggle for power partially took place in Arabia. From what we had discovered about pre Islamic times in peninsula, it's obvious, that this influence was crucial toward emergence of Islam, which in years to follow were able to conquer nearly all of Middle East and change face of local structure to its own image.

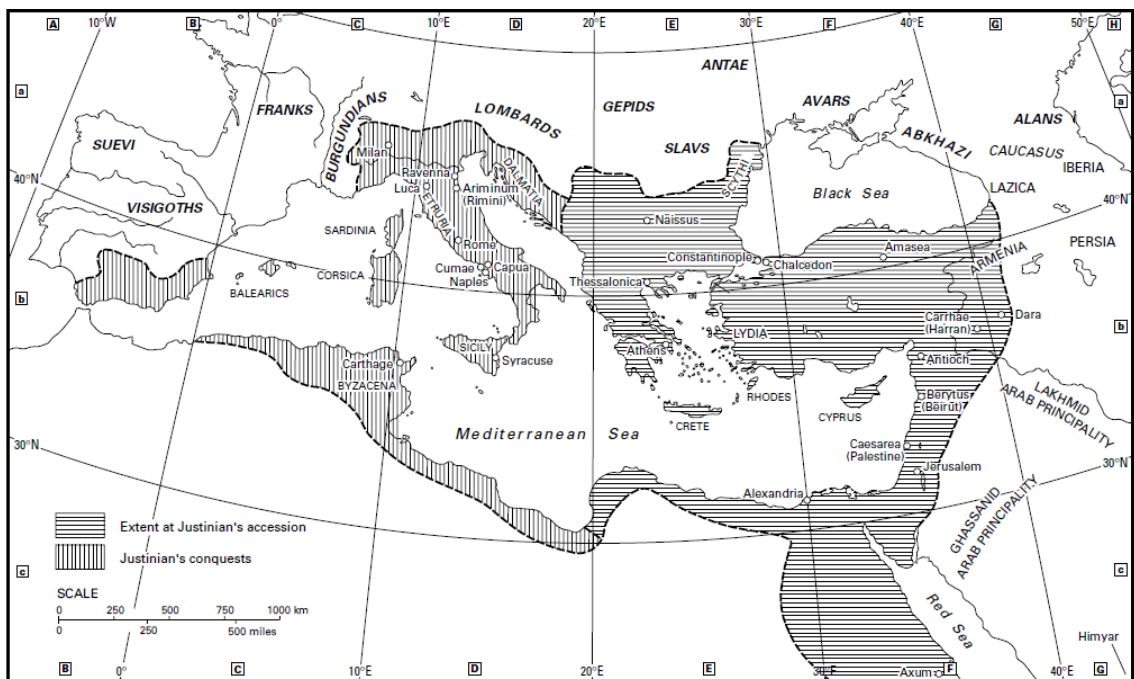
7 PŘÍLOHY

7.1 Geografická mapa BV se znázorněnými pohořími

Zdroj: Robinson: 2010, s. xxvii.

7.2 Byzantská říše za justiniánovi vlády

Zdroj: Cameron, Ward-Perskins, Whitby, eds.: 2000, s. 68.

7.3 Egypt a delta Nilu

Zdroj: Google Earth.

7.4 Arabský poloostrov

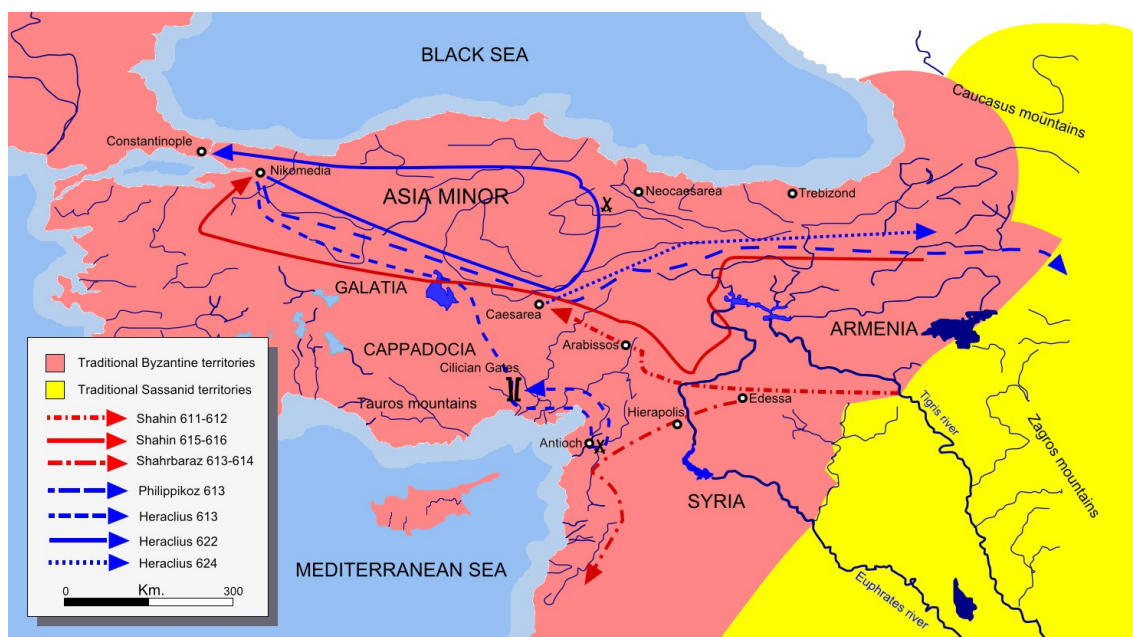
Zdroj: Google earth.

7.5 Blízký východ kolem roku 565.

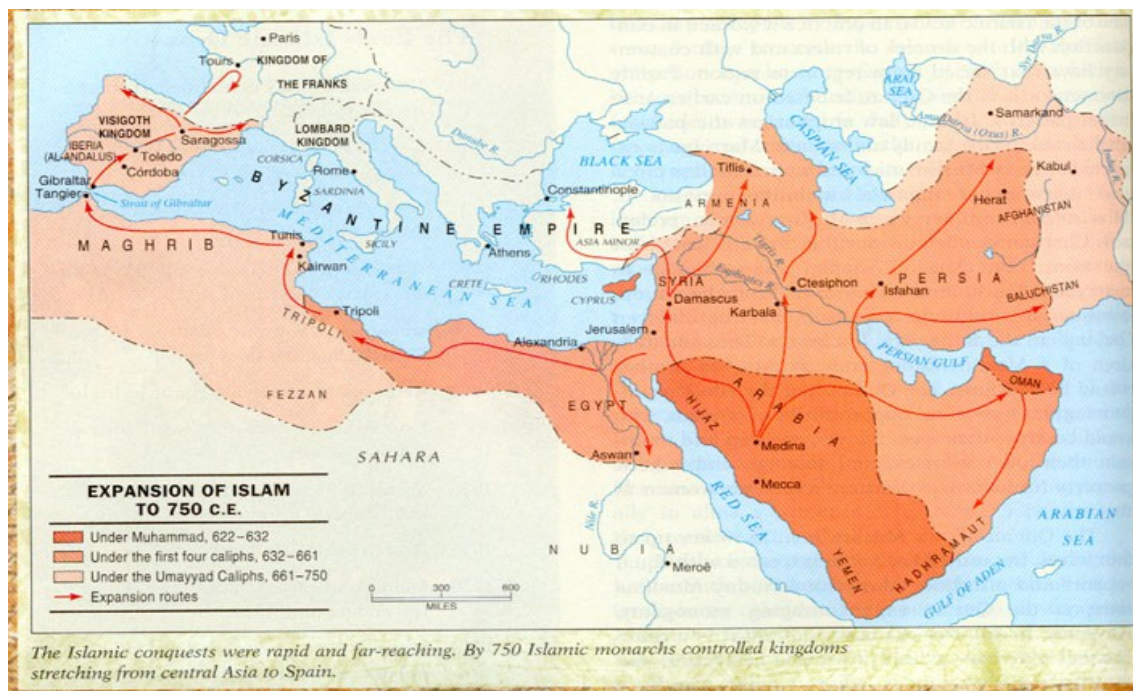
Zdroj: MirriCommunity.net:
(<http://www.mirricommunity.net/viewtopic.php?f=11&t=65235>). 23.4. 2014.

7.6 Poslední velká válka antiky

Zdroj: wikipedia.org: (http://en.wikipedia.org/wiki/File:Byzantine-persian_campaigns_611-624-mohammad_adil_rais.PNG). 23.4. 2014.

7.7 Průběh pozemní expanze islámu

Zdroj: douglawrence.wordpress.com:

(<https://douglawrence.files.wordpress.com/2010/09/expansion-of-islam.jpg>). 23.4. 2014.